

Сентябрь 2-ний медээзи-биле алырга, республика девискээринге хып турган өрттөр дөгөрезин өжүртүнгөн.

ШЫН

НИИТИЛЕЛ-ПОЛИТИКТИГ СОЛУН

1925 чылдың
август 31-де
үнүп эгелээн

№ 101 (16559)

2002 чылдың
СЕНТЯБРЬ 3,
вторник

Ат салган шагы 19.30
Садар өрттөз 3 рубль.

БУЯН-КЕЖИКТИН ШКОЛАЗЫ БОЛЗУН

Дүүн, сентябрь ийде, республиканың школаларында чаа өөредилге чылы эгелээн. Бо хүннү четтикпейн манап турган уруглар чараштыр септээн школаларынче кирип, дозу чыды амдаа читпээн делгем класстарында парталар артында олургулашканнар. Улуг-Хем кожунунун Арыг-Үзүү школазының уруглары чаа туткан школада өөредилге чылын эгелеп турарлар. Ооң байырлыг ажыдышының август 30-де болуп эрткен.

Ол хүн эртенден тура суурнун ужу-кыдынга чон байырлыг шинчилиг кылдыр кеттингеш, уруглары-биле кады школаже сөктүп турганнар. Эртен бүргөзүмээр турган дээр оларның ол байдалыга алыскан дег чоорту азып келген. Ында-мында чурук тырттырар аппарат, видеокамералар туткан кижилер бо байырлал улуг деннепге эртерин оштап турду. Аттарын, албандужаалын бижээн бижиктерлиг кижилерден школаның башкыларын танып ап тур мен.

Тыва Республиканың Чазак Даргазы Шериг-оол Дизижикович Ооржак ТР-ниң Чазаның кожунунун харысалгалыг ажылдакчылары болгаш журналистерниң үделгези-биле школа хериминиң иштинче кирип келирге, тыва чаңчыл езугаар уткуп хүлээп алган. Чараштыр кеттинген школачылар, тудугжулар, аалчылар, адаиелер, суурнун хоочуннары байырлалга киржири-биле чылынган. Ыр-шоор, шүлүк, хөгжүм куттулган. Башкарыкчылар школа директору Зоя Дамбаевна Солдупка сөс бээрге, ол мынча дээн:

— Чаа өөредилге чылында мындыг онза белектиг — чаа школалыг ажылдап эгелээри дээрге, чүгле башкыларга, өөреникчилерге эвес, бо суурнун

чурттакчы бүрүзүнге улуг өөрүшкү. Ынчангаш мен оларның өмүнээзинден ТР-ниң Чазаның Даргазы Шериг-оол Дизижиковичке, өөредилге яамызының сайыды Петр Александровичке болгаш тудугжуларга өөрүп четтиргенимни илередип тур мен. Силерниң мындыг онза белектерни эки эдилээрин азап тур бис...

Зоя Дамбаевнаның соонда Ш.Д.Ооржак чүве чугаалаан:

— Энерелдиг эргим чонум, ха-дунма, мында келген Чазак кежигүннери болгаш тудугжулар, аалчылар болгаш школачылар! Силер бүгүдөгө Чазактың база бодумнун өмүнээмден школа болгаш чаа өөредилге чылының ажыдышының-биле байыр чедирерин чөпшээрер көрүңер. Бөгүн канчаар-даа аажок улуг төөгүлүг болушкун, бо чараш школаже кирип өөренип эгелээр чаштарның өөрүшкүлүг арыннарын көөр аас-кежик биске онаашкан чүве-дир. Мында дыка хөй бирги дугаарчыларны көрүп тур мен. Олар, мен бодаарымга, эрги школаны көрбээн-не боор... Ол школа ийи каът, тудуп кааны эки, чараш школа турган чүве. Хай-халаптың уржуундан өрттенип калган болгай. Аңаа дыка хөй кижилер эртем-билигни чедип алгаш, амыдыралче кирген. Суурнун экономиказының, культуразының өзүлдезиниң баазанын тургускан школа-ла болгай. Ам өөренип кирер чаштар ол школаны сагынмай, чаа чараш бо школа-нарны сактып, эки камнап эди-

(Уланчызы 2-ги арында).

ЧУРУКТАРДА: школа ажыдышының үезинде.

ТР-ниң Чазак Даргазының ажыл-албаны

ДУЗАНЫ ЧЕДИРЕР

Тыва Республиканың Чазак Даргазы Ш.Д.Ооржак Шагаан-Арыг хоорайның чылыдылга төвүнүн ажылы-биле август 30-де таныжып чораан. ЧЭТ-ти кышкы одалга сезонунга белеткээр ажылдар чоруп турар. Беш котелдун дөртүнүн кылыр ужурулуг септелгелери колдуунда адакталып келген, чогуур хуусаазында доозар аргалары тургустунган. Ындыг-даа болза беш дугаар

котелду септээринге 2 млн. рубль херек, ону тып алырынга дуза херек болуп турар. Чылыдылга төвүнүн 163 инженер-техниктиг ажылдакчыларының, ажылчыннарының шалың өрезин төлээринге 1 млн. 400 муң рубль негетинип турар.

Ш.Д.Ооржак бо тургустунган айтырыгларны Чазакка сайгарып көргөш, шийтпирлээрин дыңнаткан. ЧЭТ-ти одалга сезонунга белеткээр дээш ажылды эки организаастаар даалганы ооң удуртукчуларынга берген.

ЧЕТПЕСТЕРНИ ЭДЕР

Шагаан-Арыг хоорайда 65 өбүлө чурттаар бажының тудуу кайы хире чоруп турары-биле ола хүн Ш.Д.Ооржак танышкан. Бо объектиде үш бригада тудумонтаж ажылдарын чорудуп, элээн чүүлдерни кылган. Тудугну дүрген, шынарлыг чорударынга шаптыктыг четпестер илерээн. Суг-биле хандырылга багай, ооң ужурундан бетон-биле кылыр ажылдар оожумнаан. Бажының кырын шывар материалдарнын

сөөртүлгези саадаан. Чылыдылга шугумун тударынга бергелер таваржып турар. Оон аңгыда тудугжуларга ажыл төлевирин төлээр айтырыг чогуумчалыг шийтпирлеттинмээн.

Чазак Даргазы тудугжуларның хомудалдарын кичээнгейлиг дыңнап, билип алгаш, ол четпестерни дарый эдер хемчеглерни алып айтышыкыны хамаарышкан удуртукчуларга бээр болган. Ажыл-агыда чамдык четпестер турза-даа, орта торулбайн чурталга бажының ажылгалга кирер дээш кызымак ажылдаары чугула дээрзин ол айткан.

УЖУРАЖЫЛГА

Дүүн Тываның күрүне университетинин бирги курсчулары-биле ужуражылгага ТКУ-нун ректору Н.Дубровский, ТР-ниң Чазак Даргазының оралакчызының хүлээлгезин күүседип турар А.Конгар, Эртем болгаш кадрлар айтырыгларының талазы-биле яамының сайыды Л.Ондар, ТКУ-нун ректорунун эртем талазы-биле оралакчызы Х.Ооржак, Тываның Аныяктар херектеринин талазы-биле комитет даргазы К.Куулар оларга байыр чедирип чүве чугаалап, студентилерге чедишкinnerни күзээн.

Тываның болгаш Тывадан дашкаар өөренип турар студентилерниң каттышкан концертин Аныяктар комитеди организаастап эрттирген.

“НАЙЫРАЛДЫҢ БЫАЖЫ”

Сентябрь 15-22 хүннеринде болур делегей чергелиг «Найыралдың быажы» деп чурулга болгаш аас чогаал фестивалына белеткел республиканың культура ажылдакчыларының аразында кидин түлүк чоруп турар.

ӨРТТЕР ӨЖҮРТҮНГӨН

Республика девискээринге берге байдалды тургузуп турган арга-арыг өрттери сентябрь 2-ний медээзи-биле алырга, доозазы өжүртүнгөн.

ТР-ниң Бойдус курлавырлар эргелелиниң арга-арыг ажыл-агый талазы-биле килдизиниң башкарыкчы специализи Олег Саятының чугаалап турары-биле алырга, сөөлүнде эн бергедеп турган Эрзин, Тес-Хем кожуннарның девискээринге хып турган өрттөр өжүртүнгөн. Дыка хөй өртчүлөр амдаа тайгада хевээр. Олар өжүртүнгөн өрттерниң девискээрин хынап, катап кыва бербезин көрүп, хайгаарап турар. Бо хүнден эгелээш, ол өртчүлөрни чып, вертолет-биле Кызылче дажыглаар. Саян артындан дузалажып келген өртчүлөривис безин тайга-сыннарда хевээр. Ам чүгле өртчүлөрни дүрген чып, менти-чаагай чандыраарын шийтпирлээри арткан.

Сергей ХЕРТЕК.

БУЯН-КЕЖИКТИҢ ШКОЛАҢЫ БОЛЗУН

(Төңүзү. Эгези 1-ги арында).
лээр силер. Бо школаже силер-
ниң кирип, аңаа билиг чедип алы-
рыңар дээш дараазында кижилер
улуг сагыш сальышкынны салган.
Бир дугаарында, Өөредилге
ямызының сайыды Петр Алек-
сандрович Морозов көдээ черге
тааржыр школаларның төлөви-
лелдерин дилеп тургаш тыпкаш,
эң дээрзин шилээш, Чазакка
бадылаар кылдыр киирген киж
бо-дур (чон адыш часкап хүлээп
алган). Ийи дугаарында, тудуг-
жулар дугайында улуг айтырыг
көдүрлүп турган. Тус черниң
тудугжулары тудар болза эки,
ынчалза-даа мындыг харысал-
галыг тудугну бедик мерге-
жилдиг тудугжулар уштап-баш-
карзын дээш Красноярскиниң,
Тываның шыырак тудугжуларын
чалап, тыва тудугжулар-биле
кады тутсун деп айтырыгны мын-
чаар салганы кончуг шын болган
деп бөгүн бадыткаттынып тур.
Үште, школаның директору Зоя
Дамбаевна, өөредилге эргелек-
чилери, башкылар айтырыгны
шын тургузуп, туруштуг болганы
улуг уjur-дузалыг болган. Зоя
Дамбаевна диленип билири,
эрези, сагынгыры болгаш херек
апарганда дорт шүгүмчүлөп
билирин көргүспээн болза,
канчап билир, херек ойда дүжөр
чыгыш чадавас турган. Ынчангаш
Петр Александрович Морозов
болгаш Зоя Дамбаевна дээш
адыш часкап каар болза, артык
эвес деп бодаар мен.

Тудуг чоруп турар үеде мен
маңа каш катап кээп, мактаар
кижилерни мактап, төлөвилел-
ден бичии өскээр чазып, шына-
рын баксырадыр часканын эс-
керегеш, кылыктанып турган-даа
чүлдөрим турган. Ажыл дээр-
ге ажыл-ла болгай, бичии бак-
сыраар болза, хемчээн база алыр,
ынчангаш бо интернационалчы
коллектив найыралды-биле
хамык бергелерни кыска хуусаа
дургузунда эртип, езулуг маа-
дырлыын көргүскен улус. Кымы
оларның аразында чок дээр!
Орус, тыва, азербайджан, да-

Ш.Д.Ооржакка школачының суй белекти тыпсып турары.

гестан, чечен дээш, керей оол
Ван Че Ир баштаан тудугжуларга
адыштан часкап, байыр чедирип
каалыңар... Акша чокта кандыг-
даа херек бүдөр эвес, даштыкы
инвестиция эргелелиниң началь-
ниги Владимир Дмитриевич
Каваалай мында эвээш эвес
акшаны салган, Экономика ямы-
зының сайыдының тудуг талазы-
биле оралакчызы Данил Дадар-
оолович Монгуш бөгүнгү ба-
йырлалдың база бир кол буруулуг
кыжизи. Болур-болбас аргаларны
ажыглап, акшаны тып берип тур-
ган бо дарга школаны тударыңга
улуг үлүүн киирген. Ынчангаш
чаа школаже кирер аас-ке-
жиктиг улус-тур бис. Бистиң бир
дугаарында сорулгавыс — шко-
ланы камнаары. Өрт дээр-
ге кончуг халап-тыр. Чогум бо
школаны өртке өрттөнмес кыл-
дыр кылыр даалга берген киж
мен, ынчалза-даа ында ном-деп-
тер, шала бар болгай, ынчангаш
оваарымчалыг болур. Ийиде,
арыг-силиг болур боор деп бү-
зүрөп тур мен. Ындыг болур-даа
ужурлуг. Үште, школаны чараш
кылдыр тудары дээр-ге киж
зидилге айтыры-дыр, чараш
чүүлге өөредир-дир. Бажыңның
эжинден эгелээш хериминиң
ишти, тараан чечээ дээш, ки-
жиниң бодунуң бодап чорур
күзел-бодалдары шупту чаагай
сеткил, чараш чүүл-биле хол-

Школаны туткан тудугжулар бригадири В.Акберов биле «Остав» фирманың директорунуң оралакчызы Я.Керимов.

башкан болур уjurлуг. Шупту
чүдүлгелер: сарыг шажын, пра-
вослав дээш, кайызы-даа ынчаар
өөредип турар. Чаш уруг төрүт-
түнүп келгеш, бурган болур. Ол
өскөн тудум кандыг орукту
шилип алган болдур, оон салым-
чолу дорт хамааржыр. Чижээ,
уруглар садыңга эжин хыйыртап,
эштеринден пряник, конфета
былаап азы харамнанып, школага
келгеш кыдыраажын оорлап
эгелээр болза, ол киж өскөн
тудум кара орукче улам ханылап
кирер. Ынчангаш чажыңдан тура
ак орукту шилип, эки сеткилдиг
чоруур болза, ол киж багай
чүвөлөргө таварышпас. Бо
школага ак сеткил, чырык угаан-

медерел, ак демисел болгаш
чаагай чорук делгереп турар
болзун деп күзээр киж-дир мен.

Шериг-оол Дизижикович
чугаазының төңчүзүндө сөөлгү
чылдарда анык-өскөнниң өөре-
дилге, эртем-билиг, сайзыралче
чүткүлдүг апарганын, школа-
чыларның делегей болгаш Рос-
сия чергелиг шуулганнарда
чаалап эккелген медальдары,
дээди шаңналдары көвүдээниң,
чылдай чылче Саян артынче
өөренип чоруп турар уруглар-
ның саны өскенин болгаш рес-
публикадан үнмейн 59 дээди
эртемниг мергежилди чедип ап
болурун, ол мергежилдерже

Көшкендей, өөредилге килди-
зиниң эргелекчизи И.М.Деспи-
жек байыр чедирген соонда, 60
кижи составтыг тудугжулар
бригаданың бригадири Вейсал
Акберов чүве чугаалааш, шко-
ланың тураскаал дүлгүүрүн Ш.Д.
Ооржакка байырлыг байдалга
тывыскан. Шериг-оол Дизижик-
ович ону школа директорунга
дамчыткан. Школаның ажит-
тынганының демдээ — кызыл
торгу кожааны Ш.Д.Ооржак
одура кескен. Адыш часкааш-
кыны, хөгжүм чаңгылашып үнгөн.
Чыылганнар чаа школаже
шуужуп кирипкен..

Ш.Д.Ооржак чаа школаның
кабинеттерин, столоваязын,
спорт залын, котельнаязын
болгаш еске-даа дериг-херек-
селдерин сонуургап көргөн.
Тудугжуларның ажылыңга эки
үнелелди берген. Ооң соонда
школаның башкылары-биле
ужурашкан.

Бо суурга эге тыва школаны
үндөзилешкен хоочун башкылар
В.С.Шивит биле З.К.Кыртыймай
школаның төөгүзүн сактып, эге
школаны 1950 чылда ажыткан,
ортумак школа 1971 чылда ийи
кайт школаның ажылгалга кир-
гени-биле турупкан деп сактып
чугааладылар. Хоочуннар шко-
лада ажылдап турар өөреник-
чилерин адап, мындыг чараш
школаны тудуп берген тудуг-
жуларны солунга чарлаарын
дилеп, башкылар коллективинге
чогаадыкчы чедишкыннерни
күзөөннер. Тудугжуларның атта-
рын школаның хүндүлел депте-
ринче киир бижээн. Оларның
аразында Б.Шойдаа, Г.Уйнукай,
И.Кыртыймай, О.Тюлюш, А.Се-
дии, С.Седии, М.Дамба, В.Куулар,
К.Сенди болгаш өскелер-даа бар.

Арыг-Үзүү суурун хүндүлүг
хамаатызы 74 харлыг Шойдак-
оол Ховалыгның чогаатканы
дангыракты чыылганнарга ном-
чуп таныштырган, ооң-биле
байырлал доозулган.

Айлаң ДАРЖАА.

Таан-оол ХЕРТЕКТИҢ тырт-
тырган чуруктары.

Ачы-дуза чедирилгези

АМ-ДАА УЛАМЧЫЛАВЫШААН

Россия Федерациязының мурнуу федералдыг округунуң үер халавыңга таварышкан чурттакчы чонунга ачы-дуза чедирилгези уламчылавышаан. Дараазында албан черлери үлүг-хуузун киирип, акшаны шилчиткеннер:

Хову-Аксында Хоочуннар пансионаты — 4300 рубль;
Бүрениң психоневрология интернат-бажыңы — 10000 рубль;
Тываның өөредилге коллектору — 1000 рубль;
Кызыл кожуунуң күш-ажыл болгаш социал хөгжүлдө эргелели — 1260 рубль;
ТР-ниң Саң-хөө ямызының Эрзин кожуунда саң-хөө эргелели — 1209 рубль;
«Актал» көдээ ажыл-агый кооперативи — 1000 рубль;
РФ-тиң Төп банкызының ТР-де Национал банкызы — 22640 рубль;
Республиканың консультация-диагностиктиг поликлиниказы — 7680 рубль;
РФ-тиң Айыыл чок чоруунуң федералдыг албанының ТР-де эргелели — 30900 рубль;
«Тувинская правда» солун — 1000 рубль;
ТР-ниң Саң-хөө ямызының Эрзин кожуунда саң-хөө эргелели — 1641 рубль;
ТР-ниң Онза байдалдар ямызы — 11902 рубль;
Республиканың №2 эмнелгези — 6500 рубль;
Өөредилге черлери болгаш эртем талазы-биле күрүне комитеди — 3076 рубль;
РФ-тиң Төп банкызының ТР-де Национал

банкызы — 14224 рубль;
ТР-ниң ИХЯ-зының өртке удур албанының эргелели — 29320 рубль;
Кызыл хоорайның диш эмнээр поликлиниказы — 6000 рубль;
Эмнелге социал экспертиказының күрүне албаны — 14065 рубль;
Федералдыг казначействонун Танды кожуунда Бай-Хаак салбыры — 1091 рубль;
Кызыл кожуунуң Чонну ажылга хаара тудар төвү — 1020 рубль;
Бойдус курлавырлары болгаш долгандыр турар бойдус хүрээлелин камгалаар талазы-биле эргелел — 4820 рубль;
Тыва Республиканың СПИДКЕ удур төвү — 10626 рубль;
ТР-ниң Улетпүр ямызы — 3410 рубль;
Тыва Республикада саң-хөө эргелели — 1626 рубль;
Медицинаның ыяап камгалалының Тывада республика фондузу — 4793 рубль;
Ак-Довурак хоорайда камгалал агентствозу — 500 рубль;
«Алдан-Маадыр» аттыг музей — 6583 рубль;
Когаралга таварышканнарга акша шилчилгези уламчылап турары өөрүнчүг.

Каа-Хемден медээлер

100 ХУУ КҮҮСЕТТИНГЕН

Кожуун чагыргазының көдээ ажыл-агый эргелелиниң начальниги П.С.Намдактын дыңнатканы-биле алырга, кожуун сиген белеткээр нормазын 50 хууга күүседип алган. Коллективтиг ажыл-агыйлар 330 тонна, арат ажыл-агыйлар — 1200 тонна, хуу чон — 1400 тонна сиген белеткээн. Коллективтиг ажыл-агыйлардан «Каа-Хем» ажыл-агый — 170, «Енисей» — 50 тоннаны белеткеп алган. Арат ажыл-агыйлыглар сиген белеткелин 100 хууга күүсеткеш, бо хүннерде тараа ажаалдазынче кирипкен. Пирогов баштаан арат ажыл-агыйы 170 тонна тарааны ажаап алган, оларның бир гектардан дүжүдү 8 центнер болуп турар. Ындыг хевирлиг дүжүттү Чугаевтерниң шөлдери берип турар.

ЧАА КӨВҮРҮГ

«Бо-ла болгай Мерген» джиривис хемни кежир чаа көвүрүгнү кылгаш, ажылгалга киирген. Ооң байырлыг ажыдышкынынга чон яныз-бүрү оюн-тоглаага киржип, спортчу оюннарга күжүн шешкеннер.

БАЗА БИР ШАҢНАЛ

Сарыг-Сеп суурда спорт школазының башкызы Динаида Кызыл-ооловна — хол бөмбүүнге Президент кубогу дээш маргылдааның шаңналдыг үшкү черин алган команданың тренери. Маргылдаага чедишкынниг киришкени болгаш спортту суртаалдап чорууру дээш кожуун чагыргазыңдан шаңнал кылдыр бажың алган.

Бистиң корр.

АРГА-ДУРЖУЛГА СОЛУШКАН

ТР-ниң Ниити болгаш профессионал өөредилге яамызы, Республиканың диагностика, коррекция төвү Тыва Республикада тускайлаттынган коррекция школаларының, школа-интернаттарның башкыларының конференциясын август 30-де республиканың өскүс уруглар школа-интернадынга эрттирген. Конференцияның ажыдышыкынын байыр чедиришкенибиле эгелеп, ниити болгаш профессионал өөредилге сайыды П.А. Морозов үре-түннелдиг ажилдаан башкыларга шааналдарны тывыскан. Дараазында сөстү диагностика, коррекция төвүнүн директору Римма Шомбүлдеевна Седен ап, чаа өөредилге чылында кылыр ужуруг ажилдарның план, сорулгазын чыылганнарга таныштырган. Ниити сайыралы кошкак уругларның школа, школа-интернаттарының өөредилге-кыжизидилге байдалы Россияның өөредилге системазында чаартышыкына даянган болур.

Конференцияның киржикчи-

лери, башкылар арга-дуржулга солчуп, ажил-ижинде чаа эгелээшкенин таныштырган. Делгетинген фото-чуруктар, альбомнардан аңгыда, тус-тус школаларның башкыларының илеткелдери база солун болган. Кызыл-Арыгның ниити сайыралы кошкак уругларның школа-интернадының директору К.И. Комбу, Чербиде ындыг школа-интернаттың директору Н.Н. Васильева, Элегес-Аксының школа-интернадының (өскүстер) директору Б.К. Борбак сөс алганнар. Кызылда дыңнаары багай уругларның школа-интернадының өөредилге эргелекчизи И.С. Сонам-Байыр база ажил-ижиниң ниити угланышыкынарын чугаалаан. Уруглар поликлиниказының улуг эмчизиниң оралакчызы Е.Ч. Баткар, 10 дугаар школаның өөредилге эргелекчизи Н.В. Корниенко илеткелдери кылган. Школа-интернаттарның төлээлери ажил-чорудулгазы-биле таныштырбышаан, коллективте мурнакчы, төлептиг башкыларны адап мактааннар.

— Мындыг хевирлиг конференцияларны чылдың-на эрттирер деп планнап турар бис. Республикада 6 тускайлаттынган школа-интернаттардан аңгыда, ниити билигниң школаларында тускай класстар ажыттынып турар. Республикада 1300 ажыг уруг тускайлаттынган класстарда өөренип турар. Интернат дээр-ге-ле арга-чадаарда өөренир чер-дир ийин. Уруглар суурунга, ада-иезиниң чанынга өөренир ужуруг. Өөредилге системазының чаартышыкында ол айтырыгы база кичээнге айт турар. Оода кожууннар төптеринге психолог, логопед эртемниглер ажилдап турар болза эки. Бир бергедээшкенивис—тускай эртемниг кадрларының чедишпези — деп, диагностика, коррекция төвүнүн директору Р.Ш. Седен чугаалады.

Конференция соонда, хүннүн ийиги чартында эртем аайыбиле секциялар ажылын уламчылаан.

Тайгана ОЧУР.

Редакцияга харыы ТААРЫМЧАЛЫГ АРГАЗЫ ОЛ

№ 96 «Шын» солунга 14 дугаар школада тыва класстарның ада-иелериниң үндүргени «Дорамчылаашкын-биле дөмей» деп хомудал материалга харыы сөстен бээрин Кызыл хоорай администрациязының өөредилге килдизиниң эргелекчизи Долзат Аракчаевна Ондардан диледивис.

— Ийе, 14 дугаар школаның ада-иелериниң материалын номчудум. Аңаа хамаарыштыр айтырыгы ада-иелер боттары база меңээ кээп турдулар. Ында кандыг-даа нация ылгаашкыны чок деп чүвени билип алыр болза эки. Школаларның санитар-эпидемиологтук байдалын харылап турар эмчи В.И. Назарованың айыткалы-биле 14 дугаар школаның тыва класстарын көжүрген бис. Шынап-ла, 14 дугаар школа туттунгандан бээр үр болу берген, класстары бичи, тар. Ынчангаш үшкү ээлчег-биле өөренири уругларга аар болу бээр. Чүге 9 дугаар школаже шилчидип турарыл дээрге, ол школада немелде тудуг туттунган, оран-савазы улуг, таарымчалыг. Билиг бээриниң талазы-биле республикада эң-не шыырак школаларның бирээзи-дир. Тыва класстарны шилчидип турарының ужуру—14 дугаар школада тыва класстар эвээш база 9 дугаар школада орус класстарга таарыштырган тускай программа чок. Ийе, ада-иелерниң уругларының айыыл чок чоруу дээш сагыш човап турарын база билип тур бис. Ынчалза-даа тургустунуп келген байдалга эң-не таарымчалыг арга ол болуп турар.

ШИИТКЕЛДИ «ЧЫМЧАК» ДЕП САНААННАР

Россия Федерациязының Дээди судунда 2001 чылда Кызылдың Правобережная кудумчунга ТР-ниң ИХЯ-зының опертөлээзи, милицияның улуг лейтенантызы Евгений Минтаевти бөлүк элээди оолдарның өлүргенибиле холбашкан кеземче херээ кирген. Тыва Республиканың Дээди судунун үндүрген шийткелдин шийттиргеннер хөлүн эрттир аар деп санап, хомудал киригени ол, а өлүрткен кижиниң төрелдери база эш-өөрү яланы «чымчак» деп турарлар. Херек кырында ол ындыг бечаш?

Озал-ондактыг ол кезээниң 19 шакта № 1 профучилищениң сургуулу Айбек Кара-Сал болгаш Кызылдың № 8 ортумак школаның 11 классчызы Айдын Ооржак боттарының эштери Адыгжы Дамдын-оол, Шораан Шыгырыпчык база Азиямаа Адыгжы олар-биле дискотекаже бар чытканнар. Ооң бетинде олар ийи литр «Медовое» пивону, Холмистое кудумчунда «дрестен» 1,5 литр «технар» водканы садып алганнар. Ийи оол чепсегленип алгаш чораан: Айдын Ооржак куртказының чеңинде бизиниң узуну 188 мм бижек чажыра суп алган, Айбек Кара-Салдың бижээниң бири 213 мм. Бир эвес драманың эгезинде ханада боо азып каан болур болза, ол ооң төңүзүндө ыяп-ла боолалтар ужуруг деп классиктиң дем-деглээни манаа сактып көрээлинер.

«Маадырларның» эзирек сеткил-хөөнү чөңгээлээшкенин негеп келген. Ол үеде Правобережная кудумчунун № 38 бажында «Аш-чем» садындан элээдилерниң көңүс танывазы Евгений Минтаев үнүп кээрге, Адыгжы Дамдын-оол оон таакпы айтырган. «Чок» деп харыыны элээди чогуш-содааны эгелээринге чылдагаан кылдыр хүлээп алган. Ол эштерин дузалажырынче кыйгырган. Маңажып келген элээдилер Евгений Минтаевти ужур шаапканнар. Ооң соонда Айбек Кара-Сал чеңинден бижээн уштуп келгеш, когараан кижиниң ооргазынче шанчыпкан. Чыткан кижини эттес деп чүүл көк меге-дир.

Дамдын-оол, Шыгырыпчык болгаш Ооржак Евгенийни бар шаабиле эттээнер, а Айдынга ол амдаа эвээш ышкаш сагындырган. Оң холу-биле ол куртказының солагай талакы чеңинде чажырып алгаш чорааны бижээн уштуп келгеш, когараан кижиниң ооргазынче, бажынче шанчып-ла эгелээ.

Суд-медицина болгаш физика-техниктиг экспертизаның түннелинден алырга, когараан кижиниң ооргазынче база көп-белдиринче дөрт удаа, бажынче ийи катап бижектээни илерээ. Айдын Ооржактың чепсегленген бижээ-биле ол бүгү балыглан-нышыкыны чедирген болуп болур. Бижек бизиниң солагай талакы өкпеге база чүрекке деггенинден Евгений Минтаев эмнелгеге четпейн чыда, орукка өлгөн.

... Кайгамчык кижини амыттынындан чарылган. Адазы кара чаңгыс оглун чидирген, Евгенийниң бичи уруу өскүс калган, ооң кадайы ашаан оскунган. Бодунуң албан-хүлээлелерин ак сеткилди күүседип чораан милицияның офицери чок болган. Бо кем-херек үлгедишкени хөй-ниитини доюлдурган. Ооң истелгезин Тыва Республиканың прокурору С.С. Мосияш бодунуң хайгааралынга алган турган. Шалыкын истелге бөлүүн 30 чыл сажтыг юрист, ТР-ниң Прокуратуразының Истелге эргелекчизи килдис эргелекчизи Петр Максимович Судеркин удурту берген. Милиция болгаш прокуратура ажилдакчыларының демниг хөдөлүшкенин ачызында,

«херечилер чок байдалда» болган кем-херекти дөрт-ле шактын дургузунда илередип ажыткан. Аңгы-аңгы черлерже тарай маңажы берген, кем-херек үлгедишкенин каразыттырып турар алды элээди туттурган. Олардан өлүрүшкүннүн чепсегтерин — кылымал бижектерни база ханныг идик-хепти хавырган.

Кеземче херээ ТР-ниң Прокуратуразының Истелге эргелекчизи Х.Ч. Монгуш бүдүрүлгеге хүлээп алган. РФ-тиң Федералдыг Хуралының Күрүне Думазының 2001 чылдың ноябрь 30-де хүлээп алганы «Назы четпээннерге болгаш херээженнерге хамаа-

че дүрүмүнүн 105 чүүлүнүн 2 кезээниң «ж» болгаш «и» пунктуларында көрдүнгөн кем-херекти үлгеткеннге буруулуг деп санаан. Баштайгызын 12 чылга хосталгазын казып, шийткелди шыңгы режимниң колонияга эрттирер кылдыр шийткен. Ийигизин 10 чылга шийткен, ол ук хуусааны эдип-чазаар колонияга эрттирер. Оон аңгыда суд Айбек Кара-Салдан база шийттирген назы четпээнниң авазы Чечек Донгаковна Ооржактан 150 муң рубльди моральдыг хоста чедиргени дээш база 24862 рубльди орнукушудулгага чарыгдалдарны дуглаары дээш тыртар деп доктааткан.

Шийттиргеннер судтуң

Кем-херек болгаш яла

рыштыр келдерел чарлаарының дугайында» доктаалының 7 пунктузунун «б» подпунктузунга даянып алгаш, ол Ш.Л. Шыгырыпчыкка болгаш А.В. Дамдын-оолга хамаарыштыр кеземче истелгезин соксаткан. Херекти ТР-ниң Прокуратуразының Истелге эргелекчизи онза чугула херектер талазы-биле истекчизи Вадим Тимурович Кызыл-оол дооскан.

Бо чылдың апрель 1-де ТР-ниң прокурорунун оралакчызы Б.М. Бадмаев буруудадыр түннелге ат салган. № 20-130/02 кеземче херээ судче дамчыткан. Х.Г. Файзуллинниң даргалап эрттиргени улус төлээлери Н.И. Балько база В.А. Селезнева, секретарь И.Ю. Проскурня (прокурор С.А. Чернова, буруудаттырып турар кижилерниң адвокаттары О.В. Артемьева болгаш Н.А. Габдрахманов киржилгели) составтыг Тыва Республиканың Дээди суду ук херекти бо чылдың июнь 4-те сайгарып көргөн. РСФСР-ниң Кеземче-чорудулга дүрүмүнүн 301 болгаш 317 чүүлдерин удуртулга болдурган, суд Айбек Ураганович Кара-Салды база Айдын Романович Ооржакты Россия Федерациязының Кезем-

че дүрүмүнүн 105 чүүлүнүн 2 кезээниң «ж» болгаш «и» пунктуларында көрдүнгөн кем-херекти үлгеткеннге буруулуг деп санаан. Баштайгызын 12 чылга хосталгазын казып, шийткелди шыңгы режимниң колонияга эрттирер кылдыр шийткен. Ийигизин 10 чылга шийткен, ол ук хуусааны эдип-чазаар колонияга эрттирер. Оон аңгыда суд Айбек Кара-Салдан база шийттирген назы четпээнниң авазы Чечек Донгаковна Ооржактан 150 муң рубльди моральдыг хоста чедиргени дээш база 24862 рубльди орнукушудулгага чарыгдалдарны дуглаары дээш тыртар деп доктааткан.

Шийттиргеннер судтуң

чийткелдин аар деп санап, ону РФ-тиң Дээди судунче хомудал киригени Евгений Минтаевти эки таныыр кызылчылар ону чийк деп көргөн. «Өлүрүшкүн дээш он-на борбак чыл бээри хөлүн эрттир чымчак яла-дыр» — деп, олар чугаалааннар. Ол сөстөрни бис Россия Федерациязының алдарлыг юризи Х.Г. Файзуллинге дамчыткан бис.

— Ук херектиң сайгарылгазы нарын болганын дораан-на чугаалаксап тур мен — деп, Хамид Галимович чугаалады. — Буруудадыр турарларны камгалаан болчукчулардан аңгыда, когараан кижиниң талазын арга-дуржулгалыг юристер Жаргал Мурманэ база Валерий Баранов деткип турганнар. Мен бодаарымга, бис боттук шийткелди үндүрүп шыдаан дег-дир бис. Ооң ындыг болурунга прокуратураның истекчилериниң киригени үлүг-хуузу улуг, олар истелгени эки, шынарлыг чорудуп шыдааннар. Эр хейлер. Аар болгаш нарын кем-херек үлгедишкени болганындан алды ай эрткенде, олар кеземче херээнге хамаарыштыр шийткелди чедип алганнар. Олар каразыттырып турарларны,

чээрби хире херечилерни байысаап, чамдык өчүктерни видеоленкага тырттырып, бүдүрүмчелиг барымдааларны чыып, херекке экспертизаның түннелдерин кошканнар... Ол бүгү судка шыны тодараларына дузалаан. Шийткелди хөлүн эрттир чийк деп чугаалап шыдаас мен. Бис буруудадыр турар кижилерге күрүне буруудадыр деткээ ТР-ниң Прокуратуразының ажилдакчызы Светлана Анатольевна Чернованың негээни кеземче хемчээ тудараткан бис. Когараан кижини Айдын Ооржактың чедирген балыгларындан өлгени суд өөренип көргөн. РФ-тиң Кеземче дүрүмүнүн 88 чүүлүнүн 6 пунктузунда «Шийттирген назы четпээннерни он чыл дээрге — дээди хуусаа-дыр. Айбек Кара-Сал кем-херек үлгедишкени болуп турар үеде 18 харлапкан турган — 12 чылга хосталгазын казыдып шийттирген. Ол когараан кижини бижектээш, чүгле хой кежи тонун чара кезип, мага-ботка кемдээшкени чедирбээ. Ынчалзажок... суд Кара-Сал Минтаевти чудуруу-биле ужур шаап, аңаа удурланыр арга бербейн барганын база өөренип көргөн. Ооң хөдөлүшкениннең Ооржак каттыжып, бижек-биле өлүмнүг шанчыларны кылган.

Хамааты хомудалдарны сайгарып тура, суд хоойлуларны, шынын, сарыылдыг чоруктуң принциптерин удуртулга болдуруп, харылакчыларның материалдыг байдалын өөренип көргөн.

Россия Федерациязының Дээди судунун шийттириниң дугайында немей дыңнады бээр бис. Суд чорудулгазы Тыва Республиканың Дээди Судуна июньда, РФ-тиң чаа Кеземче-чорудулга дүрүмү күш кирбээнде, эрткенин сагындырып каары артык эвес.

Василий КРИВДИК.

ООН ЧАГЫ

1932 азы Мечи чылдың 8 айда хей ажы-төлдүг Ендан, Дарыймаа Ондарларның өг-бүлезинден 8 уругнуң хеймери төрттүнген. Бичи Борбактын чурттап эрткен чуртталгазы аар-берге, шаптаразынын даа болган. Суг-Аксы ортумак школага өөренип турда, авазы аар аараан. Иезин азыражып, школазынче өөредилгезин уламчылап четтикпейн чыдырда, шериг назыны база чедип келген. Авазын бурган оранынче үдеп, ажаажып кааш, шеригже халкан.

ССРЭ-ниң ыраккы Чөөн чүгүнде Приморск, Хабаровск крайларга турган шериг кезектеринге албан-хүлээлгезин сержант эрге-дужаалдыг, хей санныг дайынчы шаңнал-макталдыг эрттиргеш, чедип келген. Келген дораан Сүт-Хөл МТС-инге тудуг организациязынга ажылдавышаан, тракторист-машинистер белеткээр курска өөренип кирип алган. Кажан ону өөренип доосканда, МТС директору Е.П.Соловьев келдирип алгаш, Киров аттыг колхозка чолаачылаар даалга берген. Аңаа чедер бээр, эрги үрелик ГАЗ-51 деп машина айтып бергеш, ону септеп алгаш, ажылда диген.

— Бир ай ажыг үе иштинде септээш, ажылдап эгелей бердим. Машина чүгүл сөөртүр эвес, колхоз ажылчыннарын база сөөртүр. Амыр-дыш-даа чок,

дыштаныр хүн деп чүвени кижил билбес-даа турган үе-ле болгай — деп, Борбак Енданович чугаазынын эгезинге доктаап кагды.

Сүт-Хөл кожунун 1961 чылда дүжүргеш, «Сүт-Хөл» совхоз кылдыр эде адаан. Оон директорунга моон мурнунда Сүт-Хөл МТС-тиң директору Евгений Павлович Соловьевту томуйлаан. Ол удуртукчуларын эртеги планнаашкын шагында чыыр бетинде кожа ферма бригадаларның ажылы-биле таныжып четтигиптер. Кызылче хурал-суглаа баарда, бир-ийи хонук бурунгаар кажандаа чорбас. Ол хүннүң планын кезээки шактарда белеткеп чагааш, даң баштап кире бээр чаңчылдыг. Ол дээрже удуртукчу кижиниң ажылынын стиль-методунуң онзагай талалары-дыр.

Евгений Павловичиниң сөөлүндө Социалисттик Күш-ажылдың Маадыры Александр Караңмаевич Түрген-оол, Базыр Даваевич Монгуш, Александр Тапаевич Шаалы, Калдар-сол Комбуевич Куулар, Павел Сыратович Кара-Сал оларның ажылдаан чылдарында совхозтуң социал-экономиктиг хөгжүлдези дүрген болгаш шапкын хөгжээ.

«Алдан-Маадыр» совхоз кылдыр аңгыланмаанда малдың бүгү чүзүнүнүң баш саны 117 муң ажып турган. Ажыл-агыйның шакындыг бүдүрүлгеге бедик көргүзүлгени чедип алганы дээр 1971

чылда совхозту Күш-ажылдың Кызыл Тук ордени-биле шаңнаан.

— Ажылдап келген үенде орук-чирикке бергелер тургулаан бе? — деп айтырарымга, хей эвес ийи таварылганы Борбак Ондар чугаалады. — Мээн ажылдап турган чылдарымда орук-чирик амгызы ышкаш эки эвес болганындан машина-техникага берге байдалдар болганчок-ла таваржы бээр. Кызылдан баткаш, эрги Адар-Төш

Хоочуннар аравыста

оруу-биле Ак-Хемни өрү үнүп ор мен. Машина чырында орукта кижил тур. Машинам доктаадыпкаш көргөн, анык оол доңганындан кижил-биле чугаалажыр-даа хары чок, сугда ыяш-ла, сирилээр чүве. Дөш өрү үнүп олурда, машиназы тайгактааш, оңгарже кире бээр, оозун үндүрүп чадап турда, бензини төне берген. Эрткен-дүшкөн чолаачылардан дуза дилээр, кым-даа көрүнмээн болган. «Мунгарааш, бораланы бээр чор бе деп бодап турдум, акым» — деп менден дуза дилей-дир. Сөөлүндө ужуражырымга, политехниктиг институт дооскаш, көдээ ажыл-агый эргелелинде кол инженерлеп ажылдай берген чораан.

— База бир-ле катап Манчүрек аалдарын хүнзедир кезээш, кезээ чанып орувуста, директорум Александр Караңмаевич машинаң доктаадывыдам дээр, дүже халааш черге чыдыпкан. Чүү болду дээримге, баарымда келдим кире берди деп мындыг. «Мен туруп албас-тыр мен, чүнү-даа канчаарыңны бодуң бил» дээр, сириңейнип чыткаш, шимчевейн барган. Директорум дензизи 120 кг ажыг, чаңгыс кижил машинаже кирип шыдавызын билгеш, адавыста эриктелчек бедик, калбак даштың баарыңга машинаны тургускаш, олут

байдалынче онза кичээңгейни салыр журулуг. Ийде, бот-серемчилелди кезээде белен байдалга алыр. Үште, чүүк машиназы болза, ап чораан чүүгүн бүдүн чедирери, улус сөөртүп чораан болза, оларның сагыш-сеткилин хомудатпас болза эки.

Үстүндө адааным сагылгачурумну чолаачы кижил хажык чокка сагыр болза, орук айыл-халавындан кажан кезээде чайлап чоруур. Шак мону думчукка кертип алырын транспорт ажылдакчылары анык оолдарымга чагыр кижил-дир мен — деп, оон чагы ол болган.

Хей чылдарда көдээ ажыл-агыйның улуг-улуг бүдүрүлгелери колхоз, совхозтарга мога-шылаг чокка ажылдап келгени дээр колхоз баштаар чериниң, совхоз дирекциязының хүндүлел бижиктери, өртектиг белектер-биле шаңнатканындан аңгыда, «Күш-ажылчы шылгарал», «Күш-ажылдың хоочуну» деп Чазактын бедик шаңналдарына Борбак Енданович Ондар төлептиг болган.

Өг-бүлезиниң херээжен ээзи Байыр Доскааровна-биле 5 оолду, 5 кысты төлептиг кижилер кылдыр өстүргөн. Мугур 70 харлаар юбилейин таварыштыр Борбак Ендановичке кадыкшылды, ааскежин, өг-бүлезинге, ажыл-ижинге чедишкыннерлиг болурун «Шын» солунну дамчыштыр күзедим.

Серге ОНДАР.
Күш-ажылдың хоочуну.

Тыва Республиканың Улуг Хуралының Төлээлекчилер палатазының депутадынга Би-Хем кожундан кандидаттарның ДАҢЗЫЗЫ

№ 90 ОКРУГ

КУУЛАР Александра Норбуевна — 1941 чылда төрттүнген, чурттап турар чери Туран хоорай, Кызыл хоорайның Перинатал төвүнүң организас-методиктиг ажыл талазы-биле кол эмчииниң оралакчызы, округтуң сонгукчулары депшиткен;

БОЛОГОВА Любовь Николаевна — 1947 чылда төрттүнген, Туран хоорайда чурттап турар, Би-Хем кожунунун төп библиотеказының килдис эргелекчизи, кандидатуразын боду депшиткен;

ДОРЖУ Геннадий Васильевич — 1946 чылда төрттүнген, Туран хоорайда чурттап турар, Би-Хем кожунунун чонну ажылга хаара тудар төптүн директору, округтуң сонгукчулары депшиткен;

Тере-Хөл кожунунун чагырга даргазының албан-дужаалыга бүрүткеткен кандидаттарның ДАҢЗЫЗЫ

БАЙЫР Арсен Михайлович — 1968 чылда төрттүнген, Кунгуртуг суурда чурттап турар, «Охотпромхоз-Кунгуртуг» кызыгаарлаттыг хары-салгалыг нийтиледдиң чингине директору, сонгукчуларның эгелекчи бөлүү депшиткен;

ДОНДУП Галина Васильевна — 1952 чылда төрттүнген, Кунгуртуг суурда чурттап турар, Тыва Республиканың Чазаның Девискээр эргелелиниң Тере-Хөл кожунда удуртукчузу, сонгукчуларның эгелекчи бөлүү депшиткен;

ДОРЖУ Чымба Васильевич — 1946 чылда төрттүнген, Самагалдай суурда чурттап турар, «Хайыракан» кооперативтиң даргазы, кандидатуразын боду депшиткен;

ОНДАР Алла Шыгыраповна — 1965 чылда төрттүнген, Шамбалыг суурда

№ 91 ОКРУГ

СЕРЕН Анатолий Сергеевич — 1948 чылда төрттүнген, чурттап турар чери Кызыл хоорай, «Мосфильм» киностудиязының режиссеру, «Евразияфильм» кинокомпаниязы, кандидатуразын боду депшиткен.

ТЕРСКИХ Марина Васильевна — 1964 чылда төрттүнген, чурттап турар чери Туран хоорай, түр ажылдавайн турар, кандидатуразын боду депшиткен;

№ 92 ОКРУГ

ЧЕРМЕНЕВА Людмила Васильевна — 1954 чылда төрттүнген, чурттап турар чери Туран хоорай, Би-Хем кожпозунун даргазы, округтуң сонгукчулары депшиткен;

САНЧАЙ Виктор Михайлович — 1956 чылда төрттүнген, Туран хоорайда чурттап турар, кандидатуразын боду депшиткен.

чурттап турар, Шамбалыг ортумак школазының башкызы, сонгукчуларның эгелекчи бөлүү депшиткен;

САНДЫВАЙ Оксана Михайловна — 1962 чылда төрттүнген, Кунгуртуг суурда чурттап турар, түр ажылдавайн турар, кандидатуразын боду депшиткен;

САНЧАТ Александр Санданович — 1959 чылда төрттүнген, Кызыл хоорайда чурттап турар, Тыва Республиканың Чазак Аппарадының социал хөгжүлдө департаментиниң начальниги, сонгукчуларның эгелекчи бөлүү депшиткен;

ШАНЧИМИИ Александр Андреевич — 1957 чылда төрттүнген, Кунгуртуг суурда чурттап турар, «Хайгыс» кызыгаарлаттыг нийтиледдиң даргазы, кандидатуразын боду депшиткен.

Ак-Довурак хоорай чагыргазының даргазының катап сонгудаларының талазы-биле бүрүткеткен кандидаттарның ДАҢЗЫЗЫ

КУУЛАР Александр Хажыт-оолович — 1965 чылда төрттүнген, Ак-Довурак хоорайда чурттап турар, «Тыванефтепродукт» күрүнениң каттышкан бүдүрүлгезиниң Кызыл-Мажалык нефтебаазының директору, сонгукчуларның эгелекчи бөлүү депшиткен;

КУУЛАР Артур Эрес-оолович — 1967 чылда төрттүнген, Ак-Довурак хоорайда чурттап турар, «Ак-Довурак ЧЭТ» күрүнениң каттышкан бүдүрүлгезиниң кол инженери, сонгукчуларның

эгелекчи бөлүү депшиткен;

КУЧЕРЕНКО Борис Андреевич — 1946 чылда төрттүнген, Ак-Довурак хоорайда чурттап турар, Кызыл-Мажалыктын почта харылзаазының район эргелелиниң начальниги, кандидатуразын боду депшиткен;

МОНГУШ Владимир Саганович — 1949 чылда төрттүнген, Ак-Довурак хоорайда чурттап турар, Ак-Довурак хоорай чагыргазының даргазы, сонгукчуларның эгелекчи бөлүү депшиткен.

Тыва Республиканың Улуг Хуралының Хоойлужудулга палатазының депутадынга Би-Хем кожундан кандидаттарның ДАҢЗЫЗЫ

ДУШКОВА Ольга Михайловна — 1952 чылда төрттүнген, Туран хоорайда чурттап турар, Би-Хем кожунун чагыргазының өөредилге килдизиниң эрге-хоойлу кижизидилгезиниң талазы-биле методизи, кандидатуразын боду депшиткен;

БАЙКАРА Людмила Владимировна — 1952 чылда төрттүнген, Аржаан суурда чурттап турар, Аржаан ортумак школазының башкы-психологу, кандидатуразын боду депшиткен;

КЫЗЫЛ-ООЛ Светлана Ивановна — 1955 чылда төрттүнген, Аржаан суурда чурттап турар, Аржаан ортумак школазының шенелде-дуржулга талазы-биле өөредилге эргелекчизи, округтуң сонгукчулары депшиткен;

ПАРЧИН Тамара Анатольевна — 1945 чылда төрттүнген, Кызыл хоорайда чурттап турар, Тыва Республиканың Дээди Хуралының (парламентиниң) Аппарадының органи-застыг эргелелиниң начальниги,

округтуң сонгукчулары депшиткен;

ХЕРТЕК Найыр Дамдыновна — 1946 чылда төрттүнген, Кызыл хоорайда чурттап турар, Кызылдың медицина училищезиниң директору, округтуң сонгукчулары депшиткен;

САНЧАЙ Виктор Михайлович — 1955 чылда төрттүнген, Туран хоорайда чурттап турар, сайгарлыкчы, кандидатуразын боду депшиткен;

ИКОННИКОВ Виктор Васильевич — 1955 чылда төрттүнген, Туран хоорайда чурттап турар, Туран хоорайның Төлээлекчилер хуралының даргазы, округтуң сонгукчулары депшиткен;

МАСПЫК-ООЛ Кара-оол Андреевич — 1936 чылда төрттүнген, Кызыл хоорайда чурттап турар, Тыва Республиканың Дайынның болгаш күш-ажылдың хоочуннар чевүлелиниң даргазы, кандидатуразын боду депшиткен.

ТР-нин Культура болгаш кино, Күш-ажыл болгаш социал хөгжүлдө яамылары, Улусчу чогаалдыга төвү болгаш Бүгү-россияның инвалидтер ниитилелиниң бистиң республикада организациязы инвалидтерниң уран чогаалдыгазын сайзырадырынга дузалаар, салым-чаянныгларны илередир, бо ажыл-чорудулганы калбартырын өөренип көөр, бо ажылга культура ажылдакчыларын, специалистерин хаара тудар сорулга-биле «Өөрүшкүмнү өөрүмден илип аар мен» деп республика фестивалын бо чылдың апрель 13-те эрттирген.

ФЕСТИВАЛЬЧЫ ЫРЫВЫСТЫ БЕДИКТЕРЖЕ...

ЧУРУКТА: фестивальдың киржикчизи
Л.Оюн.
В.БАЛЧИЙ-ООЛДУН фотоу.

Фестивальдың бирги үе-чадазы бүдүрүлгө, организацияларга, сумуларга, суурларга эрткен, аңаа ниитизи-биле 290 инвалидтер, а ийги үе-чадазынга – республика фестивалына 15 кожуунун болгаш Кызыл хоорайның 188 инвалид артистери киришкен. Инвалид кижилерниң чогаалдыкчы фестивалдарын белеткээринге болгаш эрттиреринге культура килдистериниң болгаш күш-ажыл база социал хөгжүлдө эргелелдериниң специалистери, кожууннар чагыргалары, ТР-ниң Чазаа эргежок чугула саң-хөө дузаламчызын көргүскен.

«2000-2005 чылдарда инвалидтерге социал деткимче» деп федералдыг тускай сорулгалыг программага дүүштүр Бүгү-россияның инвалидтериниң уран чогаалдыгазының IV фестивалы Тверь болгаш Великий Новгород хоорайларга 2002 чылдың август 7-ден 14 хүнеринге чедир үеде эрткен. Моон бүдүүзүндө РФ-тиң 54 край, республика, область фестивалдары болган. Чогаалдыкчы ажылга бердинген, уран чүүлге хандыкшылдыг, шимчеп, хөделир аргалары кызыгаарлыг он-он муң инвалидтер фестивалдың концерттерин, чогаалдыкчы ужуражышышкынарнын, делгелгелерин көөр аас-кежиктиг болганнар.

Бүгү-россияның инвалидтериниң IV фестивалының Великий Новгородка август 12-16-да эрткен түннел кезеэнге бистиң республиканы төлээлеп, Лариса Оюн болгаш Алексей Хоюган

олар киришкен. Ооң-биле кады Амур Сатович Хоюганниң фестивальдың түннел кезеэнге киржир дугайында хууда дилээн көргөш хандырган, ол бодунуң уран талантызын база көргүскен.

Лариса Санчаева Оюн — ийги бөлүктүң инвалиди кизи. Тандынын Сосновка суурга төрүттүнген, Бай-Хаак ортумак школазын, Абаканның уран чүүл училищезин дооскан, «Саян» ансамблыге, «Чалгы назын» цирк бөлүүнге ажылдап чораан. Ам «Тоолдар» театрында. Мээң баштайгы айтырымга, ол мынча деп харыылаан:

—Инвалидтерниң Россия чергелиг фестивалына киржири дег улуг аас-кежи кайда дээр силер. Көрбээн чүүлүмнү көрүп, көдүрбээн барбамны-даа көдүрүп чордум. Магалыг-ла чорду! Кады барган эжим Алексей Хоюган-биле (ол II бөлүктүң инвалиди) бир дугаарында-ла Тверь хоорайга «Өңүктери — өңүктөрүңге» деп шилишкис концертинге кириштивис. Алексейни-даа, мени-даа түннел концертке киржир деп илди-гишкис чокка тодарайып каан. Оренбург, Пермь, Самара, Татарстан, Чувашия, Якутия... Республикалар, край, областарның төлээлери сцена чадынын дыштандырыбайн, үзүктел чок үнүп турган чүве. Инвалидтер аразында уран талантлыглар кадык чонда дег барын оон көрдүм.

—Гала-концерттен аңгыда өске хемчеглер база турган боор аа?

—Ийе, мен колдуунда-ла делгелгелерни көрүп турдум. Аарып-аржааш азы мунгарап-кударааш чүве ийикпе, инвалидтер чүдөн дудан мен деп бодай бээр улус боор. Янзы-бүрү эдилелдерни, суй белектерни, амыдыралга херектиг нарын кылыгларны көөр-дүр. Карандашты джизинге ызырып алгаш, кижини каш минута иштинде чуруп каар, буду-биле ине сыптаар, коляскалыг танццлай бээр... инвалидтер бичи муңчулуп чорза-даа, кадык кижилерден дудак чок.

(Уланчызы 8-кч арында).

Саддам ХУСЕЙН: «КАЖАН-ДАА ДУЖУП БЕРБЕС БИС»

Америка Ирак-биле дайылдажырының айтырынын эрткен чылын-на көдүрүп келген. Олар ол хамаанчок дайынны чорударының алды вариантызын ажылдап кылгаш, шеригниң дээди чөвүлелинге чугаалажып турган деп, чугаа анаа эвес парлаалга көстүп келген. Ынчалза-даа херек кырында халдап кирериниң чылдагааны эки-ле билдинмейн турган. Ам чүү болганын дээрге, Американың, Англияның ужар чүүл шериглери Ирактың тайбың объектилерин август 27-де бомбалап эгелээн. Кара алдын-биле кончуг байлак Чоокку Чөөн чүкке Америка бодунуң туружун салбазын бодап турар. Ол девискээриниң чурттары АКШ-тың чоок өңүктери турган болгай, ылаңгыя Саудов Аравия, бо хүнерде олар Америкаже көрүмместей берген.

Байдал мынчаар нарындай бээрге, Америка бодунуң чажыт планын тургузуп эгелээн. Олар делегейде нефть-биле эң байлак Ирак-биле «найыралчы» харылзааны тудар бодай берген. Ынчангаш АКШ бодунуң мурнундан Иракта бүгү делегейге айыылдыг чепсек бар, ону чок кылыр сорулга-биле Иракче халдаарының чылдагаанын тып алган. А херек кырында ап көөр болза, нефть Американың чил-бизин хайындырып турар. Саддам Хусейн бүгү делегейге айыылды тургузуп турар деп чүүлү Америка чүнү-биле-даа бадыткап шыдавас. Ирак делегейге хамаанчок, боттарының кады-кожа чурттарына безин багай чүүлдер кылбайн турар. Бир эвес Америка эрткен чылын Афганистанга ышкаш ындыг халдаашкыны кылыр болза, Ирак оларга төлептиг харыны бээр деп, Саддам Хусейн Британияның неделя санында «Мейл он санди» солунунга берген интервьюнуга чугаалаан.

Азия чурттары Пакистан, Кыдат, Иран Америка-биле быжыг харылзаалыг турган болгай, оларның иштики херезинге безин Ирак киришпейн турган. Саддам Хусейн чуртунда кончуг кадыг-дошкун чурум тургузуп алган, кижилериниң эргезин дорамчылап турар деп, Америка буруудадып турар. Ол хамаанчок бөдүүн ислам чүүлүге езугаар херезженерниң арнын арызкылы-биле дуглавайн чорурун безин хорувайн турар. Ажы-биле чугаалаарга, Чоокку болгаш Ортаакы Чөөн чүкте араб күрүнелериниң аразында Иракта ислам чүүлүге турум байдалда.

Саддам Хусейнниң аажы-чаңы кадыг, кизи болганынга бүүрүвөс болгаш даштыкы чурттарже аян-чорук кылыр хөңнү чок. Сөөлгү катап ооң кайы чуртка чораанын ам сактыры берге. Чоокка чаа Саддам Хусейн Багдадта бодунуң бункеринге (кончуг чажыт, быжыг кылдыр кылган резиденциязынга) британ парламентиниң депутаты, «Мейл он санди» солунунуң политиктиг тайылбырлакчызы Джордж Голлоуэни хүлээп алгаш, интервью берген. Саддам Хусейн англи журналисти хүлээп алгаш, интервью бергенинде база чылдагаан бар. Ирак президент херек кырында билинген, ол британ банкыларга, оларның ийи каът автобустарына ынаан, британ электри розеткалары онзагай дээрзин демдеглээн.

— Бис Совет Эвилели-биле кончуг эки харылзаалыг турувуста-ла, Англия бистиң чоок өңдүүвүс турду, садыг харылзаазы кончуг эки байдалга турган, туристер безин бир чылда миллион чедир Англияга барып турду. Чүге биске удур хөделип эгелээниңерни билбес-тир бис, Европанын өске чурттары биске анаа-ла чүве-дир. Бистиң кижилеривис силерниң банкылар-

нарга бүүрүвөс, акшазын шыгжадып турган, түннелинде агар санын хагган болгаш хавырып апарган. Иорданияның элчин черинде Англияже чоруур виза (чөпшээрел) алыр дээш ай-ай-биле манап, өлүп турлар – деп, Саддам Хусейн англи журналыска чугаалаан.

Саддам Хусейнниң чугаазы-биле алырга, Англия хамаарышпас политиканы чорудар болза, олар боттарының аталдарын катап араб чурттарына тургузуп ап болурунун аргазы бар деп турар. Хамаарышпас политика дээрге-ле, бир дугаарында, Ирак айтырыглар талазы-биле Американың политиказын деткивези болур деп, ирак лидер демдеглээн. Америка Чоокку Чөөн чүкке бүрүн эрге-чагырганы чаңгыс бодунуң холунга алырын күзеп турар. Ол черле болдунмас дээрзин Саддам Хусейн бадыткап чугаалаан. АКШ араб чурттарының чамдык удуртчуларын хээлилеп, арагалдып тургаш, холга кирип ап, хей чылдарда оларның чик эртектиг нефтизи-биле чурттап келгенер. Сөөлгү чылдарда Американың Чоокку Чөөн чүкке чорудуп келген стратегтиг политиказы буступ, чарлып эгелээн.

Бир эвес төөгүдөн алыр болза 1930 чылдардан эгелээш Саудов Аравияның нефтизи дээш АКШ ол чурт-биле быжыг харылзааны тудуп келген. 1973 чылда Израиль биле арабтарның аразынга эгелээн дайын соонда ол ийи чурттуң аразынга найырал баксыраан. Америка Израильди деткип эгелээрге, Саудов Аравия нефть садарын колдуу соксадылкан турган. Ооң мурнунда Саудов Аравияның нефть компаниялары Американың контролонга турган болза, 1975 чылдан эгелээш арабтар ону бодунун холунга алган. Ынчалза-даа үр болбаанда ийи чурттуң найыралы катап быжыгып эгелээн. Нефть-биле ол хире байлак чуртту американнар кайын холундан салыр, ол нефть компанияларын акшаландырып, Саудов Аравияның студентилерин боттарынга өөредип, шериг чепсек-биле дузалап, өске-даа деткимчени көргүзүп эгелээнер. Саудов Аравияның 30 сайыттарының 21-и АКШ-тың дээди өөредилге черин дооскан. Американың Ак бажынының бажынга кым-даа олурганы хамаанчокка, саудовчулар оларга дыка-ла чоок апарганнар.

Сөөлгү чылдарда Саудов Аравияның АКШ-ка элээн чоок апарганының түннелинде, Америка бодунуң талазындан Израильден арай ыраксап, палестиннерни деткип турганнар. Бодунуң ээлчезинде Саудов Аравияның бай арабтары американнарның ачы-дуза чедирер фондурларын хей миллион доллар-биле акшаландырып турганнар.

Чижээлээрге, Нэнси Рейганниң наркотиктер-биле демисел чорудар, Барбара Буштуң бижик билбес чорукту узуткаар фондурларын хей миллион доллар-биле деткээнер.

Америка чеже-даа Саудов Аравия-биле найыралдыг харылзаалыг турган болза, а херек кырында олар чамдык чүүлдерни чедир билбейн турганнар. Саудов Аравия бай-байлак-даа болза, дыка хожудап калган чурт, кадыг-дошкун чурумнуг, өңчү-хөреңги каш байларның холунда, хаагыг экономика хей кезинде барыын чүктү көөр хөңнү чок, ислам фанатиктерниң контролонда турар. Американнар ваххабиттерниң сектазының дугайында чүнү-даа билбейн турганнар. Ону колдуунда У.Бен Ладен удуртуп турган деп чүве сөөлүнде билдинген. Эрткен чылдың сентябрь 11-де Америкага самолеттар оорлап алгаш, чазылдырышышкын кылган кижилерниң билдингени болза, Саудов Аравияның хамаатылары болган. Амгы үеде мусульман күрүнелерде Америкага удур туруштуг чурттарының эң колу Саудов Аравия апарган. Ооң тодаргай чижээ, американнар Саудов Аравияның девискээринге шериг баазазын тургузуп алгаш, Иракче халдаар дээрге, чөпшээрелди бербээнер.

Американнар Саудов Аравияның байдалын биллипкеш, бүдүү Катарже шериг баазазын чоокшуладыр бодап турар. АКШ Чоокку Чөөн чүкке кончуг кажар политиканы чорудуп эгелээн.

Тайылбырлакчыга сөс

Хенертен чүге Иракче дайынны чарлаар деп бодай берген деп, ооң дугайында чамдык массалыг информация чепсектери тодаргай-биле чугаалап турар. Саудов Аравия американнарга чиг нефть бээрин кызырып эгелээн. 1991 чылда нити бүдүргөн нефтиниң 21 хуузун американнар ап турган болза, ам 16 хууда келген, а чоорту оон-даа бадырары билдинип турар. Американнарның кол сорулгазы Саддат Хусейнниң каржи чурумун дужурер деп чылдагаан-биле Иракче халдааш, ооң эрге-чагыргазын узуткааш, нефть-биле байлак Ирак-биле чоок харылзааны тударын бодап турар. Саудов Аравия-биле нефть дугайында чугаа оон-биле төнер деп шийтирилги турушта келгенер.

АКШ-тың чазааның тургузуп алган планын езугаар алыр болза, Багдадка чүглө нефть талазы-биле ойнап алыр эвес, олар Чоокку Чөөн чүкке боттарының тергийдекчи күжүн улам быжыглап арттырып алырын күзеп турарлар. Моон мурнунда Иран-биле турган харылзааны үскен. Ясир Арафат-биле «үзе санашкан» деп чугаалап болур, ам Саудов Аравия-биле көрүшпестээн. Эң сөөлгү арга – ирак чонун эрге-ажыын камгалаан улус болуп, Иракты эжелеп алырын бодай бергенер.

Американың эжелекчи политиказын ирак президент канчаар бодап турарыт?

—Бир эвес американнар халдап кээр болза, бис чепсек-биле уткуп алыр бис – деп, британ солунга берген интервьюнуга Саддам Хусейн чугаалаан. — Бис кудумчу, бажың бүрүзү дээш дайылдажыр бис, кажан-даа дүжүп бербес бис, ону баш удур американнарга сагындырып тур бис – диген.

Сергей ХЕРТЕК.

БОТ-ТЫВЫНГЫР, ИДЕПКЕЙЛИГ

Бай-Тайганың Кызыл-Даг сумузунда

Кызыл-Даг (азы Көп-Сөөк) дээрге Тээли суурнуң соңгу талазында чаттыла берген чыдар арга-арыы каттыг, тооруктуг, аңныг-меңниг, оът-сигени эм-таңныг, аккан суу аржаанныг, балык-байлаңныг, чери үнелиг эртинеден бүткен чараш бойдус чурумалдыг девискээр. Ону Мөңгүлектин, Бай-Тайганың, Сарыг-Хаяның дээрге шаштыга берген чүве дег бедик сыннары хүрээлеп алган турар.

Кызыл-Дагның эң кол, үнелиг байлаа — кижилер. Төөгүден бээр ызыгуур салгаан кайгамчыктыг ажил-ишчи малчыннарның, уран-шевер даш чонукчуларның, сиилбилекчилерниң сурагжаан чурту. Тыва херээженнерниң иштинден Социалисттик Күш-ажылдың Маадыры бедик атты бир дугаарында алган Үрүле Шыыраповна Кандан — бо черниң малчыны. Даш чонар мастерлер Тойбу-Хаа Хертек, Мижит-Доржу Хертек, Көгел Саая, Дондук Тойбу-Хаа Россия Федерациязының Репин аттыг күрүне шаңналдарын алганнар. Кызыл-Дагдан «XX чүс чылда Тываның алдарлыг кижилери» деп Күрүне номунда тос кижиниң ады кирген. Орден-хавыяга, алдарлыг атка четкеннер он-ону-биле санаттынар. Чүгле бо үш чижектен безин алырга, Кызыл-Даг ат-сураглыг, алдарлыг кижилерниң чурту дээрзин бадыткап турар-дыр.

Ада-өгбелерниң дайынчы, күш-ажылчы чаңчылдарын, үлегер-чижээн амгы салгалдың аныяктары дөзөп алган төлөптин-биле уламчылап, рынок экономиказынче шилчилгениң бергелери турза-даа, аңаа торулбайн, чаа езу-биле бот-тивынгыр, идепкейлиг ажилдап, төрүттүнген чериниң бурунгаар хөгжүлдезинге, төрөл чонунуң амыдыралын экижидеринге үлүүн кирип чоруурлар.

ЧОНЧЕ САГЫШ САЛЫЫШКЫН

Суму чагыргазы, ооң даргазы Лидия Кочаа бодунуң ажил-чорудулгазын амгы рынок экономиказының негелделеринге дүүштүр тургузарынче угландырган. Ында кол черни экономиктиг, социал реформаларны боттандыраы, бодун аш-чем продуктулары-биле хандыртынары, азырадыкчы хөөнден үнери, бюджетиниң орулгалыг кезин көвүдедири ээлеп турар.

Рынок экономиказынче шилчилгениң берге чылдарында аш-чем аймаа, үлетпүр барааннары ховартаан, өртээ улгаткан, ачы-дуза чедирилгезиниң үнези аартаан, акша-көпеек чедишпестээн. Мындыг чорук чурттакчы чоннуң амыдыралына, ажил-ижинге бергелери таварыштырган. Мооң ужурундан суму чагыргазы чоннуң социал камгалалын күштелдиреринче, бирги ээлчегде, кичээнгейни салган.

Сумунуң чурттакчы чонунуң амыдыралының байдалын билеп алыры-биле социал паспортту тургускан. Ооң түңнелинде деткимче хереглеп турар долу эвес, хөй уругларлыг, чединмес амыдыралдыг өг-бүлелер, өскүстөр, ада-иезиниң хайгааралы чок арткан уруглар, инвалидтер, пенсионерлер, назылап кырааннар илереп келген. Оларның иштинден кымга кандыг дуза херегин тодараткан. Ону күүседир дээш суму чагыргазы, ооң социал ажилдакчылары берге үеде биче эвес хемчээлдиг ажилды кылган. Аш-чем, идик-хеп, одаар чүүл, акша-көпеек талазы-биле дет-

кимчени чединместерге чедирген. Бо чугула хемчеглерни суму чагыргазының социал ажилдакчылары Ажыкмаа Серен-Чимит, Раиса Хертек ам-даа уламчылавышаан.

Дузалап ажил-агыын хөгжүдеринче суму чагыргазы доктаамал сагышты салып, хамаатыларга боттут дузаны чедирип келген. Өг-бүле бүрүзү янзы-бүрү малдарны өстүрүп, ооң продуктулары-биле амыдырап-чурттап турар болу берген. Араттарнын, хуу чонуну малының бажы чыл келген тудум-на өзүп орат. Муң чыгам малдыг бай өг-бүлелер бар болу берген. Мал азыравайн турар өг-бүлелерниң саны кызырылган. Кызыл-дагжылар картофель, ногаалар аймаа өстүреринге мергежий берген. Сөөлгү чылдарда чүгле картофель өстүрер элээн каш арат ажил-агылар безин тургустунган. Дээди эртемниг агроном Сергей Монгуштуң арат ажил-агыты доктаамал эки көргүзүлгү болуп келген. Чыл бүрүзүнде 50-70 тонна эки шынарлыг картофельди ажаап алгаш, чонга, организацияларга сайгаргаш, орулганы ап турар. Сергей Допчаевичиниң үрүтүнелдиг ажилын үнелеп көргөш, "Тыва Республиканың көдээ ажил-агыының алдарлыг ажилдакчызы" деп хүндүлүг атты тывыскан. Сумуда картофель, ногаалар тарьвайн турар өг-бүле колдуунда чок, чүге дээрге оларның ажыктыгын биле бергеннер, ыңчангаш чурттакчы чоннуң бир сагыш салыр ажилы

Суму даргазы Л.М.Кочаа.

ол. Дузалал ажил-агыын сумуга сайзыратканы чүгле ооң хамаатыларына эвес, өске девискээрлерниң чурттакчы чонунга база ажыктыг болган. Кызыл-дагжылар малындан, чер ажылындан алган артыкшылдыг продуктуларын өскелерге садып-сайгаргаш, акша-көпеекти ажилдап алыр болу берген.

Ортумак школа, Культура бажыңы, ийи уруглар садиги, эмнелге, өскүстөр интернады суурда ажилдап турар. Оларның ажил-чорудулгазы чурттакчы чоннуң, оларның ажы-төлүнүң кижизидилгезин, өөредилгезин экижидеринче, хамаатыларны уран чүүлге хандыкшыдарынче, хостуг үезин ажыктыг эрттиреринче, кадыын быжыглаарынче угланган. Ынчангаш улуг херекти бүдүрүп турар бо социал адырның албан черлери-биле суму чагыргазы бир демниг ажилдап, ынаар доктаамал кичээнгейни салып турар. Ооң ачызында оларның ажил-чорудулгазы чогумчалыг.

Эмнелге кышка хынамчалыг белеткенген, ооң эмчилери бодунуң мурнунда салган сорулгазын багай эвес шиитпирлеп келген. Кол көргүзүг — чаш ажы-төлдүң немежири көвүдээн. «Хүнчүгөш» уруглар садының келир үениң аныяк салгалын өөредип кижизидер талазы-биле арга-дуржулгазы хөйге билдингир. Ону ТР-ниң өөредилгезиниң алдарлыг башкызы Чечен Монгуш удуртуп турар. Сөөлгү үеде Культура бажыңына Чаа чылга, Шагаага, март 8-ке болгаш өске-даа байырлалдарга тураскааткан болгаш өске-даа дыштанылга кежээлери утка-шынарлыг эртип келген, чоннуң сеткил-сагыжына таарышкан. Суму чагыргазының даргазы Лидия Монгушовна оларны боду организаптап эрттирген.

Көп-Сөөк хүрээзи сарыг шажынның арыг сеткилдиг, ажыктыг буянның өөредин чон ортузунга суртаалдаар талазы-биле биче эвес ажилды чорудуп турар. Бо херекке хүрээниң кескийи лама башкы Көгел Сааяны киригген күш-ажылчы салышкыны улуг.

Кем-херек үүлгедир, оорлаар, арагалаар чоруктар-биле демиселди суму чагыргазы хөй-ниити-биле кады доктаамал чорудуп

келген. Арагалаашкын хамык кем-херек үүлгедир, оорлаар, арагалаар чоруктар-биле демиселди суму чагыргазы хөй-ниити-биле кады доктаамал чорудуп турар. Назы четпес

уругларын хайгааравас ада-иелер, арагалаар кижилер илерээн таварылгада, шынгыг чугааны кылырын чурумчуткан. Ооң түңнелинде суурнуң корум-чурумунуң байдалы мурнукузундан чүгээртээн.

Суму чагыргазы, участок шагдаазы Кызыл-Кат Монгуш хөй-ниитини кириштирип алгаш, оорлар-биле демиселди чорудуп, чамдыктарын туткан. Ынчалза-даа ооң беримчези шоолуг эвес. Чазый-чилби чүгле бодун бодаар кижилер чоннуң малын үптээрин уламчылавышаан. Оларны амдажытпас, оруун моондактаар, чоннуң эргези камгалаар дээш суму чагыргазы ажилдап турар.

Кызыл-Даг суму чагыргазы-

Кижик эмчизи Мая Салчак ажил үзүнде.

Хүрээниң лама башкызы Көгел Саая.

Көп-Сөөк хүрээзи.

никчилерниң ада-иези ээлчег езугаар суурга кежээниң-не рейдини чорудуп турар. Ооң сорулгазы—назы четпестерниң (өөреникчилерниң) корум-чурумун тудары, арагалаашкынга, оорларга удур демиселди чорудары болур. Назы четпес

ның чурттакчы чоннуң амыдырал-чуртталгазын чогумчудар дээш чорудуп турар ажилының кол-колун көргүзөргө мындыг.

Таан-оол ХЕРТЕК.

Авторнуң тырттырган чуруктары.

«ААС-КЕЖИК СҮРБЕЙН ЧОРДУМ»

Эрткен пятницада В.Көк-оол аттыг хөгжүм-шии театрынга «Кадыр дагны ажа бээрге, ооң ынды кандыг ирги?» деп Тыва Республиканың алдарлыг артизи Сапык-оол Кууларның 70 харлаанынга тураскааткан чогадыкчы кежээзи болуп эрткен. Тыва театрың үндизилекчилери болган ийги салгалдың артистериниң бирээзи Куулар Шыраповичниң көрүкчүлери, мөгөйкчилери ол кежээ хөйү-биле чыгып келген.

Тыва Республиканың алдарлыг артизи Дамба-Доржу Сат «Бай-ла-Тайганы» ырлап эгелээри билек, сценаның көжегези ажыттыңган. Концерттиң башкарыкчызы Анатолий Сергеевич Серен чылыг, чымчак сестери-биле дораан-на көрүкчүлериң сонуургалын хаара тудупкан. Тыва Республиканың Культурна болгаш национал херектер талазы-биле яамызының сайыды Эрес Данзын, театрың директору Кан-оол Тагаланов Бай-Тайга кожуун чагыргазындан Борис Чамбыг олар юбиларга байыр чедирип чүве чугаалааш, белектерни тывыскан. Куулар Шыраповичниң уруу, ТР-ниң алдарлыг артизи Саглаана Сапык-оол күрүнениң «Саян» ансамблиниң артистери-биле кады ачазыңга «Ээлдек шыңгыраашты» ойнап берип, аян туткан. К.Ш.Сапык-оолдун «Ыглаар Дуруг» деп шиизинден үзүндүнү артистер Луиза, Станислав Ирильдер көрүкчүлөргө бараалгаткан. Акызыңга, коллегазыңга театрың артистери Россияның алдарлыг артизи Солун-оол Люндуп биле Тываның Улустун артизи Александр Салчак аян тудуп, байыр чедирген. Хөй санныг төрелдериниң өмүңээзинден артистиң дунмалары, чээннери байыр чедирген. Юбиларның кады төрөөн дунмазы Бора Кууларовна биле Шаңгылаң Ооржаквич Биче-оолдар кайгамчык чылыг сестерни сөглөп, сүй белээн тывыскан.

Театрың болгаш филармонияның артистери, уруглар ансамблиниң («Декей-оо») бичи ганчычылары Куулар Шыраповичиге аян туткан.

Чыылган хөй чонга, коллегаларыңга өөрүп четтиргениң илередип сөс алгаш, Куулар Шырапович мындыг сестерни чугаалады: «Аас-кежик-даа сүрбейн чурттап келдим. Аас-кежик кайда чүвөл дээрзин-даа билбес чордум. Бөгүн 70 харлай бергеш, аас-кежик деп чүл дээрзин билдим, бөгүн езулуг-ла аас-кежиктиг кижидир мен деп чугаалап тур мен. Ажы-төлдү өстүрүп, кижизидип, төлөптип кижилер кылып каары, чонунга оларның сагыш-сеткилин өөртүп чоруур чогаалды бижип каары, оларга утгундурбас омур-хевирлерни ойнап каары дээрге, аас-кежик ышкажыл. Силер бүгүдеге четтирдим, эргим чонум».

Аас-кежиктиг юбилардан бистиң корреспондентивис Светлана ДАЧЫН-ХӨӨ интервьону алган. Ону силерге сонуургаттывыс, хүндүлүг номчукчу.

Куулар Шыраповичниң коллегаларыңдан эжиниң дугайында чугаалап бээрин дилээримге, кижидир дугуржуп алган-биле демей, бир-ле дугаарында, ооң кайгамчык бүдүштүг, оожум, биче сеткилдиг аажы-чаңын айтыр болду. Шынап-ла, ол ындыг кижидир дээрзин эскердим. Оон аңгыда амыдыралыңга быжыг туруштуун магадаарлар. Уругларың авазы, ынак эжи Раиса Ивановна Сапык-оол чок аларга, бирээзи он айлыг, бирээзи бир хар ажып турар чаш төлдери-биле артып калган. Мунгаранчыг, кударанчыг кандыг хүннери ол көрбөөн дээр. Ынчалза-даа ийи кысты чаяп берген ынак эжинге ынакшылының күштүгүн бадыткап, оларын түрөтпейн өстүрүп алган. Улуг уруу Саглаана ачазың салгакчызы болуп, алдарлыг артист болган. Бичи уруу Даң-Хаязы база-ла чараш кыс болган, ол банк ажылдакчызы. Кыстары кайызы-даа өглүг-баштыг, ажы-төлдүг. Аас-кежиктиг ада, алдарлыг артист мээң салган айтырылгарымга мынчаар харыылаар болду.

— Дал-чуртуңар, ада-иенер дугайында чугаалап көрүңер, Куулар

Шырапович.

— Мен Бай-Тайганың Көп-Сөөккө төрүттүңен мен. Ачамны Куулар Шырап Чолдуйович дээр. Авам Салчак Золдат Чашпановна. Олар мал-чер ажыл-агыйлыг чурттап чорааннар. Оргу-Дытчык — чайлаа ол. Хемчик унунда Тенниг-Алаакка кыштаар улус. Күзээр, чазаар черлери Көп-Сөөктүң Ажыг-Кара-Суг аксы, Тейлер чоогу, Сукпак дүвү, Сукпак бажы. Тараа тарыыр шөлү Базарактың Чаңгыс-Тей сумунунун унунга тарыыр. Дөң-Терекке-даа чаза, күзэй бээрлер. Ак-Чыраа кыды дээш, ында черлер-ле хөй. Хөй ажы-төлдүг өг-бүлө болгаш мал-магандан халбак-танып, тараа-быдаа тарып, амыдырап чорааннар. Оларның-на үлегери боор, кады төрөөннөр шупту кызымаккай, ажыл-иштен чалданмас кижилер болдуус. Уругдарың өөредип, эртем-билиг чедип алзың дээш бүгү күжүн ада-иевис берип чораан. Оларның күзели бүдүп, уруглары дээди эртемниг эмчи, башкылар болган. Бүгү назылымда оларымны улуг хүндүткел, чоргаарал болгаш ынакшыл-биле сактып чоруур мен.

— Школаны кая дооскан силер?

— 1948 чылда өөренип кирген мен: бир

класска 7 хонук өөрдүм, 2 класска 14 хонук өөрдүм. 3 класска ай. Ынчалдыр өөренип чорааш, школаны дооскан. Улаштыр мал эмчизиниң мергежилин чедип алары-биле Кызылдың көдээ ажыл-агый техникумун доостум.

Ол чайын Тээлиге Ленинградче театр институтунче өөренип чорудар аныктар шилип, тускай комиссия кежигүннери келген. Оларның аразында Өлзей-оол артист бар. 25 кижини аразындан мени, Чылбак-оол Мортай-оолду шилип алганнар. Ынчалдыр мал эмчилеп-даа четтикпейн өөренип, студентилеп чорупкан мен.

Ленинградка өөренип турганың дугайында эштериниң сактышыкыны. Клара САГДЫ:

— Ынчан бистерниң эң хеймерлевис-ле Син-оол Оюн, Сапык-оол Куулар, Дадар Намчыл үш. Үшкү курска тургаш, Андрей-биле бичи өпөялыг аларган бис. Бо оолдар бистиң огулусту өстүрүшкен улус. Куулар Шыраповичини Сапык-оол дивес «Бопук идик», «Бопушка» дээр бис. Син-оол Лаппавичини «Сын-оол», а Дадар Хертековичини «Дадарчик» дээр бис. Бичилеривис боорга, оларны айбылаар бис. Ленинградка дээди эртем чедип ап, Тывавыстың культуруг амыдыралыңга исти арттырганывс дээш, чоргаарланып чоруур бис.

Син-оол ОЮН: — Ат-сурагыг режиссерлар чоруур. Оларның ажыдып кааны алдарлыг артистери турар. Ол режиссерларга болгаш кол рольдарны ойнап турар артистерге улуг деткимче болур ийги планның рольдары турар, ону ойнап турар артистер эң улуг чүктүгү чүктөп чоруур кижилер ол-дур. Ындыг кызымаккай күш-ажылдың кижилеринге Куулар Шырапович, Дадар Хертекович

олар хамааржыр.

«Ыглаар-Дуруг» дээрге тыва классикада «Хайыраан бот» ышкаш улуг ужур-дузалыг ши-дир. Ону К.Ш.Сапык-оол бижип каан. Чүгле ол дээш безин ону алдаржыдып болур бис.

Ленинградка өөренип чедө бээримге, мени аэропортка уткуп алган бир дугаар тыва кижидир—Куулар Шырапович чүве. Ооң-биле ол хүнден эгелээш, бөгүнге чедир эдержип чор бис. Бичи кафеге иелээ хөөрежип, чүс граммның амданың «шенеп көргөн» эжим база ол.

Дадар НАМЧЫЛ: — Бичивистен-не кады ойнап өстүвүс. Ада-иелеривис аалдары үргүлчү кады-кожа чайлаар, кыштаар турган. Чаңгыс хүнде төрүттүңен, чаңгыс институтту дооскан эжишкилер бис. «Ович» деп ада-өгбевис бажын коваңнадып турбас, «эй, оол» деп кыйгыржып өөренип улус-ла болгай бис. Ам 70 харлыг ашактар апарганывс бо-дур, ол хиреде-ле биез хевээр «оол, оол» диштишаан бис. Менден шала узун, шыраак болганын бодаарга, ол мени мурнай төрүттүңен, менден черле улуг хире кижидир бо. Эртен эрте төрүттүңен турган-на боор, мен шала бичежек кижидир

рольду ойнап турганың сактыр-дыр мен. Өөнөр иштиңиң дугайында чугаалап көрүңер.

— Бодунуң кыс шаанда фамилиязы Сундуй. Улуг-Хемниң Арыг-Үзүү, Арыскан чурттуг. Раиса Ивановна Кызылдың уран чүүл училищезин дооскан. Дыка хөй шиилерге кол рольдарны ойнап турду. Ийи чараш кыстарны меңээ чаяап берген. Аар аарыгың хайында элекке өске өртемчейге чорупкан, «кызыл-дустаан». Аравыска чораан болза, та кандыг омур-хевирлерни чонунга бараалгадыр турган.

— Чогаал ажылың каян эгелээң силер, Куулар Шырапович?

— Чогум аныама-ла бижип чораан мен, ынчалза-даа ону кымга-даа көргүзүп көрбөөн мен, ыдыгычал аажым-биле. Улуг артистер-биле, алдарлыг режиссерлар-биле ажылдап чораан болгаш оларга бакка-сокка шорбарлап алган ажылдарың көргүзүрүндө кижидир эпчоксунар боор чүве. Олар-биле кады ажылдап, хүн бүрүде чугаалажып, олардан өөренип ап чорааным чогаал ажылының улуг университетиде ол ынаан деп бодаар чордум. Оон аңгыда шөлээ санында он бир чыл дургузунда археолог-этнограф профессор Леонид Павлович Потаповту очулдуруп, кады ажылдап келгеним база улуг деткимче болган. Александр Данилович Грач, Вера Павловна Дьяконова олар база кады чоруп турдулар.

Мээң амыдыралчы оруумга чагай сеткилдиг кижилер бо-ла душчуп чорааны — аас-кежик Ылаңгыя Алексей Боктаевич Чыргал-оолдун арга-сүме кадып турганың утпас мен. «Ыглаар-Дуругта» дыка чараш музыканы бижип берди. Аңаа бо одуругларны тураскааттым.

Тыва кады ындыг оолду төрүп каан деп Тывызыктап, тоолдап-даа болбайн канчаар.

Чүге дизе ырлап болгаш дыңнап ханмас

Чүрек таалаар аялгалар дарганы-дыр.

Чыргал-оолдун баштайгы бир аялгасы

«Чымчак салгын» сырын өттүр

ындынналып,

Кулаам орта дыңналган-даа ышкаш

кыныр,

Хуулгазың күзел мени куспактай бээр.

В.Ш. Көк-оолдун чеже оюн-баштаан дыңнаван дээр! Кара-кыс Намзатовна, Максим Монгузович Мунзуктарны назылымда утпас мен. Николай Өлзей-оол, Александр Тавакай, Хүргүлек Конгар, Олег Намдараа, Алексей Дугур-оол, Кенденбилдер, Андрей база Клара Сагдылар, Син-оол Оюн, Дадар Намчыл — оларның шуптузун эң-не эргим кижилерим деп санап чоруур мен.

Светлана ДАЧЫН-ХӨӨ.

ЧУРУКТАРДА: М.Забродиниң «Революцияның ады-биле» деп шиизинде В.И. Ленин (Олег Намдараа), Ф.Э. Дзержинский (Сапык-оол Куулар); Раиса Сапык-оол (ортузунда) төрелдери-биле; «Кажар Будамышу» деп шииде кырган Найдан (Сапык-оол К.Ш.).

(Чуруктарны өг-бүлениң хууда архивинден алган).

ТӨЛӨЛГЕЛЕРНИ ТӨПЧҮДЕР

2003 чылдан эгелээш, Кызыл хоорайның чурттакчылары коммунал ачы-дуза чедирилгезинин чаңгыс аай төпчүткен кассаларына электр чыры, квартира, телефон өртөөн төлөп эгелээр.

Коммунал ачы-дуза чедирилгелери дээш санажылгалар чорудар кассалар хоорайның аңгы-аңгы черлерде болганын чурттакчы чонга, ылаңгыя кырган, бертик-межел кижилерге таарымча чок байдалдарны тургузуп келген. Өрелерини көүдеп, чыгып келириниң бир чылдагааны ол. Квитанция, саазынар долдуруп турбас, хөй оочур чок коммунал ачы-дуза чедирилгезинин чаа хевирин Новосибирск хоорайда саң-хөө технологияларының төү ажылдап кылгаш, Сибириниң чамдык хоорайларында непередип эгелээш. Ук хевирни

Кызыл хоорайга база ажылгап, клиентилерге таарымчалык байдалды тургузар дээш Тыва Республиканың Чазак Даргазының бирги оралакчызы Дмитрий Донгак Новосибирск хоорайга саң-хөө технологияларының төү-биле дугуржулганы чарган. Ону езугаар ук төптүң специалистери чаа хевирниң ачы-дуза чедирилгезинин арга-хевирлерин айтып берип, тускай мергелдиг специалистерни өөредип болгаш өске-даа белеткел ажылдарын бо чылдың сентябрь-декабрь айларда чорудар. 2003 чылдың январь айдан эгелээш, коммунал ачы-дуза чедирил-

гезинин чаңгыс аай төпчүткен кассалары Кызыл хоорайга ажылдап эгелээр. Бир кассир хүнде 400 ажыг клиент-биле төлежилге-санажылганы чорудуп болур аргалыг апар. Ниитизи-биле 24 төпчүткен касса Кызыл хоорайның микрорайон бүрүзүнге ажыттынар. Чырык, чылыг, изиг, соок суг болгаш өске-даа коммунал ачы-дуза чедирилгелери дээш өрелерни ам-на чаңгыс черге төлөптер эптиг арга кызыл-чыларга тургустунар.

Мерген ОНДАР.

Кысказы-биле

ботада, август 31-де, Моол Арат Республикаже аъттаныпкан. Аңаа баргаш ол Тываның Камбылама эргелели биле Моолдун Камбылама эргелелиниң кады ажылдажылгазының планын тургузуп, дугуржулгага ат салыр. Сентябрь айның ортузунга чедир ажылдааш, Далай-ламану Моолга уткуп, ооң лекцияларын дыңнааш келир.

ӨРТЧҮЛЕР ЧАНЫПКАН

Каа-Хем кожуун чагырганың дилээ-биле Чөөн-Хемчик болгаш Барыш-Хемчик кожуун чагыргаларының даалгазын күүседип, Тээлиниң, Кызыл-Мажалыктың, Аянгаты суурнуң — шупту каттышкаш, 18 арга-арыг ажылдакчылары болгаш Чадаананың арга-арыг ажыл-агыйының 6 ажылдакчылары өрттерин өжүрүшкеш, чаныпкан. Сарыг-Септин арга-арыг ажыл-агыйының даргазы (Ю.А. Кривцов) аш-чем-биле эки хандырып турганын болгаш Р.Д.Саая, М.Б.-С. Куулар, С.А.Даңзы-Белек, Р.М.Адар-оол, Б.К.Ондар эки ажылдаан деп, Иван Кодур-оолович Ондар дыңнаткан. Каа-Хем кожуун чагырганың даргазы С.К. Долгар дуза чедиргеннерге четтиргенин илереткен.

Бистиң корр.

ФЕСТИВАЛЬЧЫ ЫРЫВЫСТЫ БЕДИКТЕРЖЕ...

(Төпчүзү, Эгези 5-ки арында).

Хөй аңгы залдардан мындыг солун чүүлдер көргөш, кижиниң чиик, сергек апарын кайгадым. Бичии-ле хомудалым башка кирген: 18 харлап чоруур Сылдыс Соян база аксынга карандажын бьжыглааш, чүнү-даа чуруптар кижилер болгай, ооң ажылдарын аппарып көргүзөм кай деп аан. Ооң чогаалдыгын көргүзөрин оралдашкан мен, ынчалза-даа делгелгеже чорударындан дадалгалзаар болган, ооң чогаалдыгы ынчаар билдиртпейн арткан. Дыка хараададым.

— Оон аңгыда чүнү эскердинер?

— Уран чүүл улустар харылзааның изиг тыныжы деп чүве илдеп чорду. Тверьге болгаш Великий Новгородка көрүлделер үезинде Тываның кайда турарын безин билбес кижилер эндерик болду. Кайда турар черил, чүнү кылып турар силер? Айтырбас-ла чүвези чок боор. Кады чурукка тырттырыксаар, бистерни шуут кылаштавас кылдыр бүзүлөп кээр. Моол күрүне-биле кызыгаарлашпак, Азия дигитиң төвүнде бис деп чугаалаарга, мүн-не билип каар-дыр. Кежээ поездиге безин бисти долгандыр хөй кижилер үглөп-ле кээр, чоргаарланып чоруурум чонум дугайын шыдаар шаам-биле чугаалап берип чордум.

Алексей Хожобанның мергежили токарь турган, чазап алганы игил, бызаанчызын туткаш, ырлап чоруй сыгырты бээрге, ам-на хөй кижилер оожургаар, ону дыңнаар дээш бүгү кичээнгейин угландыра бээр. Алеша эр хөй! Чогум-на ындыг үеде бичии хосталып, дакпыжап келген хөрек-чүрээм оожургадып ап чордум. Төрөөн Тывам, ооң укуккыды көзүлбес шөлдери, ногаан арга-ары, эш-өөрүм каракка дораан-на көстүп келир. Талантылыг улус-тур бис деп бодап кээрге, кылаштаары безин дүрген, сергек апарган болур чорду.

— Чогаалдыкчы ажылыңарны чүнү-биле үнеледи?

— Инвалидтерниң республика фестивалының лауреаттары, Бүгү-россия фестивалының дипломантылары апардывас. Өрттегит суй белектер, хүндүлел бижиктер, барба долу апарган деп болур ийин.

— Алыс перспективада чүү көрдүнүп турары?

— Бүгү-россияның инвалидтериниң IV чогаалдыкчы фестивалының дипломантылары амгы үеде белеткелдин уламчылап турар. Даштыкы чурттардан хөй чалалгалар келген. Ону фестивальдың оргкомитетини тодарадып турар, удавас бир чуртче чалалга келирге, аъттаныптар бис.

Маңаа холбаштыр инвалидтерниң республика болгаш Бүгү-россия фестивалдарын канчаар үнелеп турарын республиканың инвалидтер организациязының баштаар черинин даргазы Сергей Чоодуевич Юшадан айтырдым, ол мынча деп харыштылаан:

— Республикага инвалидтер фестивалдарын белеткээринге болгаш эрттиреринге албан черлериниң, культура ажылдакчыларының, инвалидтерниң чертерде организациязының талазындан эргежок чугула деткимче, дузаламчыны көргүскен. Белеткелдерни чорударына, фонограммаларны бижидеринге, концертке кедер идиктепти ачылап алырынга хөрөңгини үзүп берген. Фестиваль чогуур деннелге эрткен деп болур.

Ооң-биле кады инвалидтерниң чогаалдыкчы каттыжышкынын республикага амга чедир тургустуу (ажылдаар бажынар чок, кадрлар чедишпес) харааданчыг. Фестивальдың чоруп турган үезин телерадионуң медээ материалдарына дамчыдып турза-даа, ооң алыс ужуру-дузанын массалыг информация чепсектеринге кошпак чырыдып турганы ажылывыстың четпес талазынга хамааржыр. Чурулга уран чүүлүнүң чогаалдыкчы делгелгелеринге хөй-ниитиниң кичээнгейин хаара тудуп болгу дег чамдык чогаалдыкчы ажылдарны делгелгелерге кирибээни база четпес талавыска хамааржыр.

Фестивальдар болза чүгле чогаалдыкчы уран чүүл байырлалы эвес болгай, инвалидтерниң хөй-ниити организациязы, культураның, социал камгалалдың албан черлери инвалидтерге чогаалдыкчы чогуур байдалдарны тургузар дээш эрткен чылдарда чүнү кылганының бир янзы көрүлдеси болур. Бо айтырылгар чүгле бистиң республикада эвес, а бүгү Россияда чидиг бооп артпышаан. Бистиң ажыл-хөрээвистиң алыс утказы ында.

Инвалид кижилер күрүнеден пенсия, пособие ап, күрүнеге азырадып, чурттап турар болганда, бистиң инвалидтер организациязы еске чамдык черлерде ышкаш, саң-хөө талазы-биле яды бис, ынчалза-даа күрүне биске дузалап турда, чүгле республика фестивалын эрттиреринге безин 90 муң рубльди чарыгы көрдүнген турда, Культура, Күш-ажыл ямылары, чүнү-даа мурнунда Ш.Д.Ооржак баштаан бистиң Чазавыс, хергелелди хандырган. Аңаа өөрүп четтиргенивисти илередип турар бис. “Өөрүшкүмнү өөрүмден илип алыр мен” деп фестивал бар, ол уламчылаар.

Алексей АИР.

МӨӨРЕЙ ЧОРУП ТУРАР

«Эң эки культура албан чери» деп мөөрейни кожууннарда түннеп турар. Республикада шырак албан черлерин илередири-биле комиссиялар оларның чогаалдыкчы ажылын, документация ажылдарын болгаш иштики, даштыкы дерилгези дээш, дыка шыңгыы негелделиг бо мөөрейниң тиилекчилерин баштай кожуун иштинге, ооң соонда кожууннар аразына илереткеш, ук атты тыпсыр.

МООЛЧЕ АЪТТАНЫПКАН

Тываның Камбы-ламазы суб-

ЧЕТТИРДИМ, ЭМЧИЛЕРИМ

Бо чылдың чеди айда аварияга таварышкаш, будум сынганы-биле республика эмнелгезиниң травматология салбырынга нарын кезишкенин эртип, эмчилерниң буянның дузанын алдым.

Салбырның улуг эмчизи Виктор Александрович Верещагинниң удуртулгазы-биле эмчилер дүн-хүн дивейн, бертинип кемдээн аарыг улусту хүлээп ап, нарын кезишкенин кылып, эмчи дузанын көргүзүп турарын көрдүм.

Бо салбырның ажылы эң бачым, эң харысалгалыг чорду. Эмчи сестралары Роланда Намзырай, Айлана Оюн, санитаркалар Жанна Самбала, Долина Ооржак, Марта Сат эрес-шудургу, кызымаккай болгаш эвилең-ээлдээ-биле аарыг улустуң сеткилин өөртүрлөр.

Эмнелгениң арыг-силини, аш-чемниң амдангыг чаагайы, ажылчыннарның сагыш човангыры кижиниң сүлдө-сүзүүн ала-чайгаар көдүрүп келир.

Четтирдим, ак халатгыг эмчилерим.

Шурапай ДАВАА.

Бия-Хем кожуун.

01 ДЫҢНАДЫП ТУР

Август 19-тан 27-ге чедир Тыва Республиканың девискээринге 14 өрт болган, ооң иштинде экономика объектилеринде — 3, чуртталга черлеринде — 11 болгаш баш бурунгаар санааны-биле 24 муң рубльге когарал чедиртинген.

Август 21-де Кызыл кожуунуң Кур-Чер суурунда Подстанция, 2 дугаар бажының херим иштинде чадыры өрттенгеш, ийи муң рубльге коргаралды чедирген. Өрттүн чылдагааны — от-биле оварымча чок болганы.

Август 22-де Чаа-Хөл кожуунда Булуң-Терек суурда Мир кудумчунуң 38 дугаар бажыңы өрттенген. Когарал — 20 муң рубль. Чылдагаанын тодарадып турар.

Август 25-ге Кызыл хоорайда Кочетов кудумчунуң 110 дугаар бажының 1 дугаар квартиразына өрт болган. Өрттүн чылдагааны 3 харлыг уругунуң от-биле ойнап турганындан болган. Улуг когарал чок.

Август 26-да Эрзин кожуунуң Нарын суурда чуртталга бажыңы өрттенген. Когаралын болгаш чылдагаанын тодарадып турар.

Ол-ла хүн Кызыл хоорайда Красноармейская 133 дугаар бажыңга частышкын болганындан өрт үнген. Чылдагаанын тодарадып турар.

Чойганай САНЧЫТ,

КӨУА-ның парлалга ажылдакчызы.

ШЫН Кызыл хоорай, Красноармейская, 100, Индекс 667000.
ТУРГУЗУКЧУЛАРЫ: Тыва Республиканың Чазак болгаш “Шын” солун редакциязының коллективи.
Кол редактор Артур ХЕРТЕК
РЕДАКЦИЯ КОЛЛЕГИЯЗЫ: К. Сат, Е. Монгуш, Ч. Монгуш, А. Монгуш, С. Хертек, Т. Хертек.

РЕДАКЦИЯНЫҢ ТЕЛЕФОННАРЫ:
Кол редактор — 3-43-34, кол редакторунуң оралакчызы — 3-33-91.
КИЛДИСТЕР: Ниитилел-политиктиг килдиз — 3-39-15, көдээ ажыл-агый килдизи — 1-03-90, культура болгаш өөредилге килдизи — 1-03-88, чагаа килдизи — 1-03-87, улуттур болгаш медээлер килдизтери — 3-34-98, компьютер эрээли — 3-36-82, бухгалтерия — 3-41-16; Солун келбейн барганда, дараазында телефонче долгаар: 3-14-94.

Солуну “Шын” солун редакциязының компьютер төвүнге ерзэн болгаш чыскааган. Неделяда үш катап үнер. Хемчээли парлаан 2 ама.

Тираж 6051. Чагыг 98.

АГАР САНЬВЫС: № 4070381040000010000 АКБ ОАО Банк “Тувакредит”, Кызыл ИНН—1701008465; корр сч 30101810600000000729 БИК 049304729.
Солун Россия Федерациязының Парлалга болгаш массалыг информация чепсектериниң талазы-биле хоойлужудулгазының чорудулгазына контроль болгаш бүрүткелниң Тыва девискээр эргелелинге бүрүткеттинген.
Бүрүткеттирген дугаары — Т-00007. ТР-ниң парлалга болгаш информация куркомитетиниң типографиязына парлаан. (Кызыл, Щетинкин-Кравченко, 1).
Солунда парлаттыг материалдарны авторларының бодалдары редакцияның туружу-биле дүүшпейн барып болур. Айгтыг саннары болгаш өске-даа фактылары, дыңнадыгылары дээш авторлар боттары харышпаар.